

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend..

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

CALVIJN EN DE KERKORDE VAN GENÈVE IV (slot)

De Ordonnances ecclésiastiques van 1561

Licht en voorbeeld voor alle kerken

Genève, 13 november 1561. Opnieuw: trompetgeschal en klokgelui. De burgers stromen samen naar de Saint-Pierre. De kerkorde van 1541 is herzien, aangevuld, verbeterd. De dag vóór deze samenkomst heeft de Grote Raad de nieuwe redactie goedgekeurd. Ze moet nu nog aangenomen worden door de Algemene Raad.

Het woord is aan Calvijn. In zijn toespraak wijst hij op het belang van de zaak. De kerkorde zoals hij nu geredigeerd is noemt hij 'een licht waaraan alle kerken die op de weg van de christelijke reformatie zijn geleid, een voorbeeld kunnen nemen'.⁴⁹ De Algemene Raad gaat unaniem akkoord. Calvijn is dankbaar.

Een licht, een voorbeeld, deze kerkorde. Is er veel veranderd? Ja én nee.

Nee, want opzet en structuur zijn gelijk gebleven. Ook nu zijn er geen genummerde artikelen. Tal van bepalingen zijn ongewijzigd. Ook die inzake de avondmaalsviering vier keer per jaar. De omstreken 'tuchtorde' is evenmin veranderd. Waarin ligt dan het verschil?⁵⁰

In de eerste plaats is de kerkorde omvangrijker geworden. Regelingen van verschillende aard, in de loop der jaren tot stand gebracht, zijn in extenso opgenomen. Bij-

voorbeeld de tekst van de eed die de predikanten moeten afleggen eii van de andere eed die de ouderlingen moeten zweren. Ook de regeling voor de visitatie aan de gemeenten buiten Genève. Eveneens de velerlei bepalingen die met betrekking tot het huwelijk van kracht zijn geworden. Nieuw zijn ook regelingen inzake het huisbezoek, jaarlijks door de predikanten af te leggen in gezelschap van een ouderling.

In de tweede plaats zijn er veranderingen ingevolge de gewijzigde situatie. Bijvoorbeeld op het gebied van het onderwijs (men denke slechts aan de oprichting van het collège en de academie). De tekst is hier aangepast, en verwijst ook naar de afzonderlijke schoolorde. Aanpassing is er ook met betrekking tot de plaatsen en tijden van de kerkdiensten.

In de derde plaats worden nu bepaalde rechten van ambtsdragers en kerkleden uitdrukkelijk erkend. Het betreft hier rechten die eerder niet formeel werden vastgelegd, of wel werden vastgelegd maar door de overheid niet (voldoende) gehonoreerd. Zo wordt bij het onderdeel dat de aanstelling van predikanten betreft de bepaling van 1560 ingelast, dat voortaan niet alleen de naam van de gekozen dienaar aan de gemeente zal worden meegegeeld, maar dat ook zal worden verklaard dat iemand die

HOOFDARTIKEL

Calvijn en de kerkorde van Genève IV (slot)

D. Diddens

UIT DE SCHRIJF

Haast u!

F.J. van Hulst

UIT DE HISTORIE

Worden ook 'goede heidenen' zalig? III (slot)

M.J. Arntzen

AAN DE BROEDERWEG

Bibliotheekverslag 1990/1991

J.P. Lettinga

REACTIE

De sociologie in de hoek

J. de Mey

LITERATUUR

Gerrit Krol en de twijfels in 'Maurits en de feiten'

C.A. van der Vloed

OPMAAT

Wat ringen we tijdens de kerst en de jaarwisseling?

H. Folkers

BOEKBESPREKING

Verzamelde opstellen van prof. dr. C. Trimp
W. G. de Vries

PERSCHOUW

R. ter Beek

enig bezwaar tegen hem heeft, dit vóór de dag van zijn presentatie kan indienen. Een soortgelijke maatregel geldt bij de *aanstelling van ouderlingen*. De namen ook van hén zullen in de kerk bekend worden geïnaakt. Alle leden hebben dan de mogelijkheid eventuele bedenkingen tegen hun geschiktheid te melden aan één van de burgemeesters.

Over de *verkiezing van ouderlingen* wordt nog nieër gezegd in een addendum achter de slotbepalingen. Het betreft ook hier besluiten die in 1560 werden genomen. Voortaan zullen de predikanten niet meer mogen worden uitgesloten van overleg met de Kleine Raad inzake de keuze van de ouderlingen. Erkend wordt dat dit dooi-verwerpelijke aanmatiging in de praktijk is voorgekomen, wat tot gevolg heeft gehad dat soms mannen werden gekozen die weinig geschikt waren. Verder zal voortaan geen bevoorrechtting meer plaatsvinden van 'citoyens' boven 'bourgeois'.

In dezelfde reeks besluiten wordt ook de beslissing vermeld dat voortaan de *burgemeester-ouderling* niet meer in de kerkeraad verschijnen zal met zijn ambtscepter. Indien één van de twee leden uit de Kleine Raad die in de kerkeraad zitting hebben, burgemeester is, zal hij er uitsluitend deel van uitmaken in zijn kwaliteit van ouderling.

De *ouderlingen* zijn nu *ten volle kerkelijke ambtsdragers* geworden. In de opsomming van de ambtsdragers in het begin van de kerkorde wordt achter 'ouderlingen' de nadere bepaling: 'gecommitteerden van de Raad' weggelaten.

In de *vierde* plaats zijn de bepalingen inzake de *kerkelijke tucht en excommunicatie* (het woord wordt thans onverbloemd gebruikt) aangevuld. Er zijn nu nadere regelingen aangaande de handelwijze bij avondmaalsverachting; de openbare excommunicatie; en de wederopneming.

In de *vijfde* plaats is er een *nieuwe slotbepaling*. Oni de dric jaar zal de kerkorde voor heel de gemeente in de Saint-Pierre worden voorgelezen en wel op de eerste zondag in de maand juni. In tegenwoordigheid van de burgemeesters zal dan ieder door opsteken van de handen moeten zweren haar in acht te nemen en te onderhouden, zonder ei-iets tegen te zeggen of te doen, en zonder er iets aan toe te voegen of van af te doen, tenzij het eerst aan de Kleine Raad en vervolgens aan de Grote Raad zal zijn voorgelegd.

In 1576, twaalf jaar na de dood van Calvijn, werd de kerkorde opnieuw bijgesteld en vermeerderd. Zij werd ingedeeld in hoofdstukken, met genummerde artikelen."

Enige opmerkingen

1. Het is duidelijk dat deze nieuwe redactie belangrijke verbeteringen bevat. Van waarde is vooral wat hierboven vermeld werd in de derde en in de vierde plaats.
2. Calvijn sprak van een licht voor alle kerken. Voor zijn eigen opvattingen over de inrichting van de kerk ontvangt men meer licht uit de laatste edities van zijn Institutie, en verder uit andere geschriften van zijn hand, uit de tekst die hij leverde voor de Franse confessie (1559), en uit zijn correspondentie. Vergelijkt men de kerkorde met de opvattingen die hij ontvouwd heeft, dan constateert men op sommige punten afwijking daarvan in de kerkorde. Bijvoorbeeld wat de verkiezing en aanstelling van ambtsdragers betreft. Hij heeft echter zeer veel bereikt. Meer dan Oecolampadius in Bazel, en Bucer in Straatsburg.
3. Tegenover het meerdere van de Institutie in vergelijking met de kerkorde, kan men stellen dat de kerkorde meer geeft dan de Institutie. Hoe moeten Schriftgegevens uitgewerkt worden in doeltreffende regelingen? Hoe moeten beginselen vertaald worden in de praktijk? In dit opzicht heeft de kerkorde een praes. Vóór Calvijn op 3 november 1561 over licht en voorbeeld spreekt, wijst hij met name op twee zaken. Op de regelingen inzake excommunicatie, en op de huwelijksbepalingen (een *zaak* ten dele civiel, ten dele kerkelijk). Twee voorbeelden van vormgeving in en voor de praktijk.
4. Genève's kerkorde heeft in West-Europa en Noord-Amerika invloed geoefend. In dezelfde gebieden heeft ook de Institutie doorgewerkt. Van de kerkorde is, niet lang geleden, gezegd: 'In ihrer Gesamtheit dürfte sie eine noch breitere Wirkung als die Institutio erlangt haben'.⁵² Het zou waar kunnen zijn, maar hoe moet men hier meten?
5. Zoals in andere steden waar de overheid niet Rome gebroken had, lag in Genève alle wetgeving (ook die betreffende de kerk) in handen van de magistraat. De verantwoordelijkheid voor de *Ordonnances ecclésiastiques* bleef rusten bij de overheid. Deze heeft aan de predikanten en de ouderlingen, aan het consistorium na 1555 in de praktijk, en in 1561 in de kerkorde, een vrijheid tot zelfstandig handelen geboden die elders

KERNREDACTIE

DR. W.G. DE VRIES (eindred.) DR. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE

OVERIGE REDACTIELEDEN

DR. R. IJFFER BLEEK, DR. R. IJFFER, DR. C.J. DE RUIJTER, PROF. DR. C. TRIMP, DR. H. VERDOLMAN, PROF. DR. C. VELING

WEDERWERKERS

J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, A.J. OH KISJES, DR. J. MFSSELINK, DR. J. SMELIK

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oostgraaf & Le Coirte B.V. Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT

f 63,50 per jaar; f 41,75 per halfjaar studenten / f 58,- per jaar (binnenland).
Buitenland f 137,50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn

Losse nummers f 85 (excl. porto)

ADVERTENTIES

Plus f 0,45 per mm Contracttarief op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen

ISSN 0165-5191

- ontbrak. Wanneer Calvijn de kerkorde een licht cii voorbeeld noemt, mag **dit** aspect niet vergeten worden.
6. Zoals we gezien hebben, is het eerste gedeelte van de kerkorde afzonderlijk aan de ambten gewijd. Maar ook daarna wordt telkens over de taken van de ambtsdragers gesproken. Er is hier sterke overeenkomst met de Institutie. De kerkorde is grotendeels ambtsorde. Het betreft hier, naar zij uitspreekt, de ambten 'die onze Heer heeft ingesteld voor de leiding van zijn kerk'. Hij, haar Heer en Hoofd, heeft absolute zeggenschap over haar; voor haar regering is er slechts één woord: Christocratie. In de kerkorde is alle dienst van de ambtsdragers: *ministerium*: Christus bedient zich van de ambtsdragers om zijn eigen werk aan zijn gemeente te volbrengen. Het ambt cii de aan het Woord gehoorzame ambtsbediening zijn volledig instrumenteel. De kerkorde ruimt hierbij de eerste en grootste plaats aan de dienaren van het Woord in; iiit omdat zij meer gezag dan de ouderlingen zouden hebben, maar vanwege het gezag en de betekenis van het Woord, de prediking en de verdere bediening daarvan, hei onderwijs daarin. Men kan inderdaad van deze kerkorde zeggen dat zij is een 'Ordnung zur Lehre'⁵³; zij is gericht op de doorwerking van het Woord in de harten en levens, opdat de gemeente in liefde in eik opzicht zal groeien naar Hem toe die het Hoofd is. Hierbij komt het aan op de zuivere Woordbediening, de zuivere leer. De zorg voor die zuiverheid wordt in de kerkorde als zeer belangrijk beschouwd; Zij is het eerste doel van het welkijks samenkomen van de predikanten.
7. Terwijl de uitdrukking 'Ordnung zur Lehre' bijv. ook op regelingen te Zürich zou kunnen worden toegepast, krijgt in Genève, anders dan in Zurich, de gemeente een duidelijke gestalte, en wordt duidelijk onderscheid gemaakt tussen geestelijke eii wereldlijke macht. Van bijzonder groot belang is, dat er niet slechts ouderlingen gaan fungeren, maar dat de ouderlingen een vast college vormen, samen met de predikanten. Een college dat iedere week vergadert, en dat als college (onafhankelijk van de overheid) beslissingen neemt inzake vermaan en tucht.
- X. We beperken ons, en maken nog één opmerking over de dorpen. Onder het bestuur van Genève vielen zo'n 25 dorpen. In de tijd van Calvijn werd daar gewerkt door een toenemend aantal predikanten. al was er lang niet voor ieder dorp een predikant. In de kerkrechtelijke literatuur is aan de positie van de kerk in die dorpen ten opzichte van de kerk in de stad weinig aandacht besteed. Er ontstonden daar geen kerkeraden. De predikanten hehnordeti tot de *Vénérable Compagnie* te Genève. Het consistorie van Genève oefende tucht uit over de kerkleden, mannen zowel als vrouwen, in die dorpen. Roomse opvattingen werkten in de dorpen door. Uit het ontbreken van gegevens die bewijzen dat Calvijn bij de overheid er op aangedrongen heeft dat ook in die dorpen de vorming van eigen kerkeraden mogelijk zou worden, concludeert Otto Weber dat

Calvijn inzake de kerkinrichting iiit principieel, maar realistisch dacht. Deze conclusie is m.i. niet juist. Hij dacht principieel, maar hield in de praktijk steeds rekening met de reële omstandigheden. Weber is ook van oordeel dat Genève een 'Landeskirche' was, geen 'Gemeindekirche'. Ook hier maakt hij m.i. een tegenstelling die niet terecht is.⁵⁴

Invloed van de kerkorde

Weber neemt eveneens het standpunt in, dat de zuivere vorm van wat Calvijn voor ogen stond niet te vinden is in de kerkorde van Genève van 1561, maar in die van de Franse kerken, de *Discipline ecclésiastiques* (1559 en vervolgeis). Dit is naar mijn overtuiging slechts tot op zekere hoogte juist. In Frankrijk waas de gereformeerden toen verdrukt en vervolgd werden. had men voor wat de organisatie (op geheim te houden papier) betreft, een ruimere armslag dan in Genève. Op de kerkorde van Parijs 1559 heeft Calvijn rechtstreeks geen invloed geoefend. Zij was al gereed gekomen toen de twee afgevaardigden van Genève arriveerden met een brief van Calvijn en met het concept van de Geloofsbelijdenis. Zij hadden geen concept van zijn hand voor een kerkorde, en hebben niet deelgenomen aan besprekingen over de kerkorde. Deze kerkorde spreekt, na het eerste artikel, niet over de ambten, ook niet over de kerkeraden maar over de synoden. Hier treedt al dadelijk een verschil met Genève in het licht. Een verschil ook met de kerkorde die in onze Nederlandse kerken van kracht werd. Waarom zó begonnen? Belangwekkend is het politieke aspect, dat naar voren is

gebracht. De kerk (de roomse kerk) voinide in liet parlement één van de drie standen. Een hechte eetiheid van de gereformeerde kerken in Frankrijk (in korte tijd meer dan 2000, veelal nog niet 'dressées': geen 'eigen' predikant, nog zonder voldoende ouderlingen cii diakenen) was nodig ook om politieke redenen.⁵⁵ We moeten hier afzien van bespreking van deze kwestie, ook vaii bespreking van de kerkordelijke ontwikkelingen bij de kerken in Frankrijk. De vraag waar het om gaai is deze: heeft Parijs 1559 Calvijn beter vertolkt dan Genève 1561? Moeten we voor de zuivere vertolking in Frankrijk zijn? Hei komt mij voor, dat de vraagstelling zelf te bekritisieren valt. Daarvaih afgedacht: de vraag kan niet beantwoord worden met een eenvoudig ja of nee. Om hier één voorbeeld te nemen: in Frankrijk hoefde men geen raadslid te zijn om ouderling te kunnen wezen. Men zou dur; kunnen zeggen: dit is méér 'Calvijn' dan in Genève. Maar hoe dacht men in Frankrijk over de diakenen? Zij moeten o.m. catechiseren in de huizen, bij het ontbreken van een predikant moeten niet de ouderlingen, maar de diakenen voorgaan in de eredienst. iii de artikelen van Poitiers 1557 moeten de diakenen zorgen voor de ntiulen van gemeentevergadering en keikeraad. Is dít de zuivere 'Calvijn', in onderscheid van Genève?

Te Parijs heeft nien de kerkorde van Genève gekend (uiteraard nog niet de redactie van 1561). En de inrichting van tiet kerkelijk leven iii de stad van Calvijn is in allerlei gebieden in West-Europa bekend geworden, waar de gereformeerde criffessie werd aanvaard. De verschillende geieformeerde belijdenisgeschriften zijn echter niet geheel gelijk van inhoud in de artikelen die op de kerkinrichting en -regering betrekking hebben. En op het gebied van de kerkorde zijn de verschillen nog groter. In het algemeen zijn daarin te vinden: de vier ambten (soms drie), de kerkeraad, bepalingen inzake de prediking, de bediening van de sacramenten, de kerkelijke tucht. Met allerlei nadere bepalingen inzake de verkiezing van de ambtsdragers, de eredienst, enz. Speciaal de kerkeraad met de zo belangrijke plaats en taak van de ouderlingen is een vast gegeven dat kenmerkend is. Daartoe heeft ongetwijfeld de keikorde van Genève het hare bijgedragen. Maar nergen; is zij in dezelfde vorm overgenomen. Allerlei verbindingsdraden lopen na 1530 door elkaar heen. Het licht van Calvijn, het licht van Genève was welkom, maar ook dat moest getoetst worden: wat zegt de Schrift! Ei-werken invloeden ook van anderen dan Calvijn. De omstandigheden en situaties verschilden van land toi land, ook in één en hetzelfde land, bij herhaling.

Wat Nederland betreft: over Wezel 1568 en Ernden 1571 plus de vervolgen daarvan op vaderlandse bodem hebben we veel materiaal. Maar over de kerkelijke samenkomsten, de synoden in de zuidelijke Nederlanden in de jaren-1560, weten we nog steeds minder dan we wensen.⁵⁶ De aansluiting bij de Franse confessie was groot, ten aanzien van de Franse kerkorde was het verschil groter. Wat zal het onderzoek van F.K.J. Knetsch nog te voorschijn brengen?⁵⁷ Ei wie aan Calvijn denkt, denkt ook iian zijn werk

in de Franse vluchtelingengemeente te Straatsburg, dat o.m. rechtstreeks van invloed is geweest op het begin in Frankrijk (Meaux). Opmerkelijk, dat die vluchtelingkerken in liet Rijngebied: Straatsburg, Wezel, enz. onderling de handen niet nauwer hebben aangehaald. Denis tekent ze ons als 'independent'.⁵⁸

De kerkorde van Genève: licht en voorbeeld. De zuivere leer, trouwe ambtsdragers, goede kerkeraden. Bediening vaii het Woord, van de sacramenten, ook van de kerkelijke tucht naar de wil vaii Christus. Oók de kerkelijke tucht – die volgens Calvijn onopgeefbare zaak.

D. Deddens

⁴⁹ CO. XII, 766.

⁵⁰ Opgenomen, behalve iii de reeds vermelde werken waarin ook de tekst vaii 1541 te vinden is, in: Wilhelm Niesel (ed.), *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, Zollikon-Zürich 1938 (herdruk 1985), 42-64, Duitse vertaling in: Paul Jacobs (ed.), *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen in deutscher Übersetzung*, Neukirchen 1949, 77-107. (In beide uitgaven heeft men zelf een nummering van artikelen aangebracht.)

⁵¹ De tekst iii: Heyer, a.w., 277-313.

⁵² Heiko A. Oberman (ed.), *Die Kirche im Zeitalter der Reformation*, Neukirchen 1981, 246.

⁵³ Jan R. Weerda, 'Ordnung zur Lehre – zur Theologie der Kirchenordnung bei Calvin', in: idem, *Nach Gottes Wort reformierte Kirche*. Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht, München 1964, 132-61.

⁵⁴ Otto Weber, 'Kirchliche uild staatliche Kompetenz in den Ordonnances von 1561', in: idem, *Die Treue Gottes in der Geschichte der Kirche*, Neukirchen 1968, 119-30. (Eerder iii hei Frans: 'Compétence de l'Eglise et compétence de l'Etat d'après les Ordonnances ecclésiastiques de 1561', in: *Regards contemporains sur Jean Calvin*, Actes du Colloque Calvin Strasbourg 1964, Paris 1965, 74-85.)

⁵⁵ O.m. M. Reulos, 'Les caractères particuliers de l'organisation des Eglises Réformées en France aux XVIème et XVIIème siècles', iii: Michel Péronnet (ed.), *Les Eglises et leurs institutions au XVIème siècle*, Actes du Vème Colloque du Centre d'Histoire de la Réforme et du Protestantisme, Montpellier 1978, 141-52. Zie ook: idem, 'La monarchie chez les Réformés français, XVIème-XVIIème siècles', in: *La Monarchie*, Deuxième partie, Bruxelles 1969, 657-74.

⁵⁶ Te meer na de waardevolle artikelen van G. Moreau, 'Les synodes des Eglises wallonnes des Pays-Bas en 1563', in: *Ned. Archief v. Kerkgesch.*, 47 (1965), 1-10; idem, 'L'importance du synode de Dordrecht de 1578 pour le calvinisme des Pays-Bas méridionaux', in: D. Nauta en J.P. van Dooren (red.), *De nationale synode van Dordrecht 1578*, Gereformeerden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bijeen, Amsterdam 1978, 118-25. (In deze zelfde bundel: F.K.J. Knetsch, 'De Nationale Synode van Dordrecht 1578 en de positie der Waalse kerken', 53-07.)

⁵⁷ F.R.J. Knetsch, 'Kerkordelijke bepalingen van de Nederlandse synoden "onder liet kruis" (1563-1564) vergeleken met die van de Franse (1559-1564)', in: Joke Fabius e.a., *Kerkhistorische studiën*. Feestbundel uitgegeven t.g.v. het 80-jarige bestaan v.h. kerkhist. gezelschap S.S.S., Leiden 1982, 29-44.

⁵⁸ Philippe Denis, *Les Eglises d'étrangers en Pays Rhénans (1538-1564)*, Paris 1984.

HAAST U!

Ik ben wel ellendig en arm – o God haast U tot mij! Gij zijt mijn hulp en mijn bevrijder; o Here, vertoef niet!

Psalm 70 : 6

In deze psalm horen we een bidder in grote nood roepen tot de Here. Hij wacht op een direkt ingrijpen van God. Want zijn Ieven wordt van vele kanten bedreigd. Niemand kan hem nu nog redden dan God alleen.

Daarom is zijn hulpgroep uiterst dringend: Haast U! Wacht niet langer! Ik houd het niet langer vol!

De dichter duidt zichzelf aan als een ellendige en arme. Hij zou zo graag weer willen zingen en jubelen voor de Here. Maar hij kan niet. De omstandigheden laten het niet toe.

Nu kuitien we bij de ellende en armoede waar de dichter liet over heeft denken aan werkelijke materiële armoede.

In de Psalmen komen we veel van deze ellendelingen tegen. Ze moeten zich staande houden in een maatschappij die met Gods geboden niet meer rekt. In zo'n situatie trekken degenen die dat wel doen altijd aan bei kortste eind.

Dus de rechtvaardige die zich bij al zijn daden laat leiden door de wet van God zal dikwijls ontdekken dat hij daarmee zichzelf in materiële zin in de vingers snijdt. Het geloof in de Here en gehoorzaamheid aan zijn wet heeft in de loop van de eeuwen al vele vromen tot de bedelstal gebracht.

Vandaar dat in het Psalmenboek de vrome en de arme heel vaak dezelfde mensen zijn.

Maar zo goed als vroomheid tot armoede kan leiden kan armoede ook een hulpmiddel zijn om iemand bij de vroomheid te bewaren. De arme heeft immers meer dan de beloften van de Here. En daarom heeft het gebed van de arme een intense adventskracht: Haast U! Kom mij te hulp, Here!

Vanwege die intensieve roep om hulp van de arme, mag de profeet Jesaja hulp aankondigen van de kant van de Here.

Als Jesaja nu profeteert van het komende Godsrijk dan zegt hij: ...de armsten zullen juichen in de Here (Jes. 29: 17)!

En daarnaar verwijst de Here Jezus weer als de discipelen van Johannes Hem komen vragen: Bent U de Messias die komen zou of hebben wij een ander te verwachten? Dan antwoordt Jezus: Vertel aan Johannes: ...armen ontvangen het evangelie?

Daarmee kan Johannes het doen. Hij weet nu genoeg. De Messias is, gekomen. De adventsroep van de armen is verhoord.

Met het lezen van deze Psalm konit naar ons de vraag toe: Hoe sterk is onze adventsroep? Kunnen we nog 'Haast U!' zeggen? Of hoeft het voor ons nog zo nodig niet?

De tijd waarin wij leven heeft ons allen tot rijken in materiële zin geïnaakt. De Here waarschuwt ons herhaalde keren dat het voor een rijke moeilijk, zo niet onmogelijk is om het koninkrijk van de hemelen binnen te gaan. Dus we leven in een voor het geloof uiterst riskante tijd.

Onze welvaart is een rem op onze adventsverwachting. Het vraagt in onze tijd een geweldige geestelijke inspanning om Psalm 70 : 6 van harte te kunnen meebidden: Haast U, kom mij te hulp, want ik ben ellendig en arm!

Zo ellendig en arm zijn we helemaal niet. Dat is ons probleem. God zoekt lege handen om zijn goederen in te kunnen leggen. Rijken die Hem niet nodig hebben stuurt Hij weer terug.

Daarom moeten we leren te hebben als niet-hebbenden, om met Paulus te spreken. Daaraan zullen we als gelovigen de handen vol hebben. Want dit vraagt heel veel gebed en geestelijke energie.

Maar wie zichzelf uit het Woord van de Here steeds weer leert zien als een miserabele zondaar die her altijd weer verbruist bij de Here leert langzamerhand te smeken: Haast U Here, kom mij te hulp!

Wie door veel geestelijke strijd zijn eigen armoede leest belijden die innig gelukgewenst worden met een woord van de Here Jezus: Zalig de amen van geest, want hunner is het Koninkrijk van de hemelen!

F.J. van Hulst

Wegens ziekte van ds. De Ruijter komt de bijdroge voor 'Kerkelijk leven' deze week te vervallen.

Redactie

WORDEN OOK 'GOEDE HEIDENEN' ZALIG?

III (slot)

Petrus Hofstede en de 18e-eeuwse tijdgeest

In dit artikel gaat het eigenlijk niet meer over Hofstede. De 'socratische oorlog' waarin hij verwickeld was droeg ook duidelijk de sporen van zijn tijd. Toch krijgt men in alle tijden met dezelfde vragen te maken, waarover het toen ging. Zeker ook in onze dagen. Al zeggen we het nu op een andere manier dan Hofstede, met hem moesten we er ook nu voor opkomen, dat we alleen door genade behouden worden en dat Christus de enige naam is, die ons tot redding gegeven is.

In de moderne tijd wil men er niet meer van horen dat mohammedanen en heidenen een pseudoreligie (valse of leugengodsdienst) hebben, en dat er zending nodig is, opdat ze zich van hun afgodendienst bekeren. Men wil deze mensen niet beledigen en spreekt liever van *andersgelovigen*, met wie we een dialoog moeten aangaan. En dan moeten we vooral niet denken, vindt men, dat wij de gelukkige bezitters van de waarheid zijn. Wij moeten ook van die andersgelovigen willen leren. En we mogen dan zeker niet zeggen, dat deze mensen buiten het heil in Christus staan, al belijden ze Hem niet.

Al heel vroeg heeft men theorieën bedacht om te verdedigen dat ook heidenen zouden delen in het heil van Christus. Bekend is de opvatting van Justinus Martir (†165). Deze nam aan, dat de Logos, het eeuwige Woord, ook buiten Israël werkte. Socrates en andere wijsgeren hadden volgens Justinus wel zoveel licht van deze Logos ontvangen, dat zij behouden konden worden.¹ En de hele kerkgeschiedenis door zijn er nimen geweest, die de alverzoening leerden. Heel bekend onder hen is Origenes (185-254).

De r.k. opvatting

Hoewel de r.k. kerk altijd geleerd heeft, dat hardnekkig ongelovigen voor eeuwig verloren gaan, is men anderszins opvallend mild tegenover hen die het evangelie niet gehoord hebben, en in het algemeen tegenover aanhangers van niet-christelijke godsdiensten. Het blijkt b.v. duidelijk uit de officiële documenten van het Tweede Vaticaans Concilie. In de Constitutie over de kerk sprak dit Concilie uit, dat zij, die het evangelie niet ontvangen hebben, niettemin om velerlei redenen naar het Godsvolk toe gericht staan. Vooreerst Israël (het volk waaraan de verbonden en de beloften gegeven werden en waaruit Christus naar het vlees is gesproten... want nooit kent God de

rouw over zijn genadegave en roeping). Maar dan worden ook de Islamieten genoemd, die de Schepper erkennen... die met ons de ene barmhartige God aanbidden die op de jongste dag de mensen oordelen zal. God bleef ook niet verre van hen die Hem onder schaduwen en beelden zoeken (met beroep op Hand. 17 : 25-28 en 1 Tim. 2 : 4). Dan volgt er letterlijk, 'Want ook zij die zonder schuld omtrent het Evangelie van Christus en de Kerk anwetend blijven doch niettemin met een oprecht gemoed God zoeken en zijn wil in de uitspraak van hun geweten erkend onder de invloed van de genade metterdaad trachten te volbrengen kunnen de eeuwige zaligheid bereiken.'² Verwezen wordt dan ook nog naar een schrijven van Pius XII in 1949 naar de aartsbisschop van Boston. In het Boston-College hadden nl. enigen de uitspraak 'Buiten de kerk geen zaligheid' in een veel te rigoureuze zin uitgelegd. Allen die niet tot de r.k. kerk hoorden zouden van het heil uitgesloten zijn. Maar, oordeelde men, een onwetende kan immer? ook door een – niet uitgesproken – wens tot de kerk behoren.'

Voorts wordt er in de Constitutie op gewezen, dat er goedheid en waarheid is bij hen die zonder schuld nog niet tot de uitdrukkelijke erkenning van God zijn gekomen. En deze goedheid en waarheid wordt door de kerk als een voorbereiding op het Evangelie beschouwd.'

We zien dus dat in deze Constitutie ervan wordt uitgegaan dat de mohammedanen in feite dezelfde God aanbidden als wij (al wordt Jezus door de aanhangers van de Islam niet als Gods Zoon beleden). De Schrift leert echter, dat wie de Zoon niet belijdt, ook de Vader niet heeft.

In een commentaar op genoemde constitutie wijst G. Thils nog op de bekende uitspraak, dat God zijn genade niet onthoudt aan degene die doet wat hij bij machte is te doen.' Aan het eind van zijn artikel verzucht Thils: Zeker, Christus alleen is de bron van alle leven en er is voor ons geen ander gegeven van wie wij het heil kunnen verwachten. Maar impliceert het feit, dat het 'heil' alleen van Christus kan komen óók dat Christus geen enkel kruimeltje openbaring kan toestaan buiten Israël of de kerk? Dat Hij geen enkel heilsplan kan hebben buiten de joods-christelijke heilseconomie?⁶

Hoe mild en tegemoetkomend men in r.k. kring ook was blijkt b.v. uit wat paus Paulus VI zeide in 1964 (het Tweede Vaticaans Concilie was toen nog volop aan de

gang) bij een ontmoeting met hindoes en mohammedaïen. De paus sprak toen over een waardevol deel der ineisheid, ofschoon niet geheel christelijk, toch diep geestelijk, in veel opzichten humaan en goed. Hel was voor hem (de paus) een bevestiging van wat het christendom altijd al had geleerd: 'Alle niensen zijn broeders'.⁷

Ontwikkelingen bij de protestanten

De laatste decennia is ook in protestantse kringen steeds niet de gedachte doorgedrongen, dat het eeuwig heil niet exclusief aan het christelijk belijden gebonden is. Ook in kringen, waar men tevoren nog duidelijk de antithese zag tussen het evangelie van Christus en de andere 'wereld-godsdiensten'. Sreeds duidelijker geeft men de voorkeur aan een dialoog tussen deze godsdiensten. Daarbij wil men nog wel toegeven, dat het christelijk geloof uniek is, maar tegelijkertijd wordt er met klem op gewezen, dat we ook van de andere godsdiensten leren moeten.

iii 1938 verzette H. Kraemer zich nog heel sterk tegen het syncretisme, het gelijkstellen van alle godsdiensten, dit gevoelen had grote invloed op de conferentie te Tamboraan in dat jaar. Maar de invloed van Kraemer ebde geleidelijk weg. Steeds meer vervaagde het besef, dat het heil noodzakelijk is gebonden aan het belijden en volgen van Christus en het geloof aan het evangelie. Vooral sinds de Assemblee van de Wereldraad van Kerken te New Delhi (1961) vervaagden de grenzen steeds meer. Men ging spreken over de 'kosmische' Christus. Nii kan dat een goede zin hebben. Christus heeft de zonde van de wereld (de kosmos) verzoend. Met het beroep op Kol. 1 : 15vv, kan men ook zeggen, dat alle dingen in de wereld door Christus verzoend worden.

Maar dit betekent niet, dat Christus evengoed in de leugen als in de waarheid tegenwoordig is. Dan krijgen we, in nog radicaler vorm, de Logosleer van Justinus terug, waarover we zoëven spraken.

Bekend is geworden de rede die J. Sittler op 21 november 1961 te New Delhi hield over de kosmische betekenis van Christus. Hij wil de vragen benaderen in verband met de betekenis van Christus voor de schepping. Het licht van Christus schijnt in de hele schepping. Ondanks de zonden van de niensen is deze nooit zonder het licht. Sittler keert zich dan tegen Augustinus die een rijk van God stelde tegenover het rijk van satan.⁸

A.G. Honig jr. en D.C. Mulder

Velen zijn onder de indruk gekomen van dit denken van Sittler. A.G. Honig heeft er zich diepgaand mee bezig gehouden. Hij bespreekt Sittlers gedachtengang uitvoerig in zijn inaugurele rede, die hij op 1 oktober 1968 hield aan de Theologische Hogeschool (nu Universiteit) van de Gereform. Kerken (syn.) te Kampen. Honig is zeker niet zonder kritiek op Sittler. Hij herinnert aan de sterke invloed van Irenaeus, en wijst op andere bezwaren die zijn ingebracht. De macht van de zonde zou onderschat zijn en er zou niet genoeg ernst gemaakt zijn met de verzoening van de zonde. Honig wijst er dan verder op, dat in New Delhi de ge-

dachte van de Missio Dei (de 'zending van God') zou worden gepropageerd. Daarbij ging men er van uit, dat Christus als Heer van de geschiedenis al in ieder mens werkzaam is. En dan moet de vorm waarin wij ons getuigenis geven, die van de dialoog zijn, want Christus spreekt door de andere godsdiensten ook tot ons.⁹ Ook wordt gewezen op de gevaren in het denken als men zegt, dat God aanwezig is en werkt in de revolutionaire bewegingen van Azië en Afrika. Terecht is er op gewezen, dat ook de nationaal-socialisten zo hadden gesproken. De omwenteling van 1933 was Gods werk in de geschiedenis. Daartegen keerden zich de Barmer Thesen.

De uiteindelijke kritiek van Honig is, dat de zonde niet in haar vreselijkheid wordt gezien. En dan krijgen het kruis van Christus, de verzoening door zijn bloed en de oproep tot bekering niet meer de plaats in de prediking; die ze naar de Schriften moeten hebben."

Minder positief spreekt D.C. Mulder. Hij noemt niet-christenen bij voorkeur anders-gelovigen. Met hen moeten we de dialoog aangaan. Ze zijn dus volgens Mulder ook gelovigen, getuige de titel van het boek *Ontmoeting van gelovigen*.¹¹ Waar geloof is echter een aannemen van Christus en al zijn weldaden, een in Hem ingelijfd worden.¹² Mulder is al te vrijmoedig als hij een hindoe of mohammedaan, hoe ernstig ze verder ook mogen zijn, zo maar gelovig noemt. Van de dialoog zegt hij: 'Aan niemand, aan hindoe noch boeddhist noch jood noch christen wordt gevraagd eerst eigen opvatting op te geven of te relativiseren voor het gesprek begonnen kan worden.' Mier lijkt het of het christelijk geloof volkomen gelijke inbreng heeft als andere religies.

Onthullend is het ook wat Mulder met instemming schrijft over het memorandum van een conferentie te Chiangmai (Thailand) in 1977. Daaruit wordt het volgende aangehaald. 'De dialoog is de blijde bevestiging van leven tegenover chaos samen met allen die met ons willen zoeken – in alle voorzichtigheid – naar een betere menselijke samenleving'.¹⁴ Het valt op, hoe horizontaal alles gericht is. Op de christelijke geloofsleer valt heel weinig nadruk.

In zijn genoemd werk citeert Mulder ook nog een uitspraak van Hans Küng, waaruit we zouden kunnen opmaken, dat jodendom, christendom en islam gelijkwaardig zijn. Küng schreef immers: 'De drie grote geloofsgeïneenschappen kunnen alle drie hun eigen wezen niet begrijpen zonder aandacht voor de twee andere; ze zullen elkaar moeten leren zien niet als ongelovige of afvallig of achterhaald, maar als vaders en zonen, broeders en zusters onder dezelfde God.

Andere stemmen

Soortgelijke opvattingen hoort men b.v. ook van drs. J.D. Kraan. Hij is predikant voor de toerusting van het christelijk onderwijs onder moslim jongeren. Hij vindt dat moslims en boeddhisten goede vruchten kunnen voortbrengen. Gods Geest put ook onder andere religies uit de schut van Christus. We moeten daarom in de prediking

niet te veel nadruk leggen op Christus. Dan wordt de kloof met de moslims maar onnodig groter. En de bekende teksten die wijzen op het exclusieve van Christus (Hand. 4 : 12, Joh. 14 : 16) moet men verklaren vanuit de context en de toenmalige cultuur en situatie." Op deze wijze wordt een mogelijkheid geopend tot zaligspreking van hen, die Christus duidelijk verwerpen.

Dat men de absoluteheid van het christelijk geloof heeft losgelaten in kringen waar dit niet zo heel lang geleden ondenkbaar scheen, blijkt ook uit het boekje *Zeg mij, wie uw God is*. Het bevat een aantal referaten gehouden bij het 72e lustrum van de Vrije Universiteit in 1990.

In een artikel 'God- en mensbeeld in de Islam' wordt deze religie verdedigd tegen bezwaren o.a. dat de islam een fatalisme leert en dat de God van de mohammedanen een starre, eenzellige God is. Uiteindelijk worden dan de verschillen tussen christendom en islam wel erkend, maar ze worden zoveel mogelijk verzwegen en tenslotte wordt min of meer gesuggereerd, dat ze ten diepste niet bestaan."

Han F. de Wit schrijft in dezelfde bundel een belangwekkende bijdrage over mensbeeld en verbeelding in het boeddhisme." Maar ook daar lezen we geen woord van kritiek op het boeddhisme vanuit ons christelijk belijden. Integendeel. Aan het eind wordt in hooggestemde bewoordingen de bevrijding bezongen, die we verkrijgen als we het boeddhistische pad betreden.¹⁸

Ook in onze dagen is men dus bezig met de vraag of de aanhangers van andere religies zalig kunnen worden. Weliswaar weegt in deze horizontalistische tijd de vraag van het eeuwige heil niet zo zwaar. Toch is men met dezelfde kwesties bezig, als Hofstede, Nozeman en anderen meer dan 200 jaar geleden in de 'socratische oorlog'.

Men zegt soms, dat er een groot verschil is. De Marmontel en zijn aanhangers zouden uitgaan van de voortreffelijkheid van de mens (de deugdzame heidenen). Nu zou men veel meer de nadruk leggen op de genade van Christus, die zich veel verder moet uitstrekken dan tot hen, die expliciet het christelijk geloof belijden. Men spreekt immers van een kosmische Christus. Onzes inziens is het verschil niet zo groot als men het voorstelt. Ook in de moderne discussies gaat het vaak om de integere heidenen, die we vooral niet ons christelijk geloof moeten opleggen. Ook zoveel 'andersgelovigen' zouden immers oprecht zoeken – met ons – naar een betere samenleving.

Evenals toen, in 1767 en de volgende jaren, gaat het erom dat we door genade behouden worden, en dat Jezus de enige naam is, die gegeven is, opdat we in Hem ons heil vinden. Dat hield Petrus Hofstede staande tegenover de verlichte geesten van zijn tijd. Ook nu moet daar alle nadruk op vallen. Allen hebben gezondigd en derven de heerlijkheid Gods. Maar ei, is alleen behoud door het geloof, en het uitdrukkelijk helijden van de gestorven en opgewekte Christus. En die Naam moet bekend gemaakt worden, met bevel van geloof en bekering. Ook aan islamier, hindoe en boeddhist. Dat is men in kringen van de dialoog al te veel vergeten.

M.J. Arntzen

¹ Zie o.a. J.H. Bavinck: *Religieus besef en christelijk geloof*, Kampen 1936.130.

² G. Barauna (red.), *De kerk van Vaticanum II*, Balthoven 1965.

³ Denzinger Schönmetzer, *Encheiridion Symbolorum* XXXII, 1968, 3879.

⁴ G. Barauna, *ibid.*

⁵ *Facienti quod in se est, Deus non denegat gratiam.*

⁶ G. Barauna, *o.w.*, II, 669.

⁷ A. Hatch, *Pope Paul VI*, New York z.j., 213.

⁸ Zie *The New Delhi Report*, London 1962, 15vv.

⁹ A.G. Honig: *De kosmische betekenis van Christus*, 1968, 16, 20.

¹⁰ *Id.*, 46.

¹¹ Baam 1477.

¹² *Heidelb. Catech.*, antw. 20.

¹³ *A.M.*, 84.

¹⁴ *Id.*, 95.

¹⁵ Zie hiervoor J. Broekhuis, *Christus: Een weg of de weg?*, Uitg. W. de Zwijgerstichting, Apeldoorn 1990, 35.

¹⁶ A. Wessels: 'God- en mensbeelden in de Islam', in: *Zeg mij hoe uw God is*, Kampen 1941, 80, 83, 93/4.

¹⁷ *Zeg mij hoe uw God is*, 97vv.

¹⁸ *A.w.*, 121.

Waarom blijft u kagen over een

slecht geheugen?

VERGEET NOOIT MEE3 gezichten, namen, adressen, data, getallen, enz door onze unieke cursus voor succesvolle geheugentraining!

Ontdek het **geheim** van een STERK GEHEUGEN en hoe u bijv. vreemde talen veel sneller kunt teren

BON voor een GRATIS prospectus
Naam en adres

DF

Zenden aan: MEMOSCHOOL, Antwoordnummer 1044,
6000 VB WEERT Geen postzegel nodig

BIBLIOTHEEKVERSLAG 1990/1991

(1 juni 1990 t/m 31 mei 1991)

Inleiding

Ook in het afgelopen jaar vroeg de ophanden zijnde automatisering van onze universiteitsbibliotheek de nodige tijd en aandacht. Alle medewerkers zijn er zich van bewust dat het hier gaat om een ingrijpende verandering. Verder leefden we dit jaar toe naar een wisseling van de wacht, een verandering die – naar we hopen – minder ingrijpend van aard zal zijn.

Geconstateerd mag worden dat deze komende gebeurtenissen nauwelijks invloed hebben gehad op de normale bibliotheekwerkzaamheden. Met een weer volledig personeelsbezetting kon worden gewerkt aan de uithouw van onze collectie, een uitbouw die noodzakelijk is (en blijft) voor de goede voortgang van onderzoek en onderwijs aan de School der Kerken.

Financiën

Op de 'Schooldag' 1990 kon worden bekend gemaakt dat door het Damescomité Bibliotheekfonds opnieuw f 200.000 was bijeengebracht. Een indrukwekkend kdrag! Voor ons een reden om in aangepaste vorm een passage uit het vorige verslag te herhalen: Beseft men wel wat het betekent dat de bibliotheek voor wat de aankoop van boeken en tijdschriften nu al 45 jaar lang geen enkel beroep op Deputaten-financieel heeft hoeven doen? Geheel buiten bezwaar van de 'schatkist' van de universiteit zorgen de Dames met haar helpster? en helpers van jaar tot jaar in grote trouw voor de op- en uitbouw van dit onmisbare studie-instrument. Voor Deputaten-financieel een hele zorg minder! Buiten 'Kampen' worden wij erom benijd en niet zonder reden heeft het voorbeeld van de Dames in Nederland en ver daarbuiten navolging gevonden. Van het bovengenoemde bedrag is ditmaal f 170.000 overgeschreven op de rekening van de bibliothecaris, terwijl aan Deputaten-financieel voor bibliotheekdoeleinden j' 30.000 werd overgemaakt. Maar de Dames lieten het hierbij niet. Zij zegden ook nog eens f 50.000 toe als bijdrage in de kosten verbonden aan de automatisering van de catalogus van de bibliotheek (zie hierna onder Collectie ad d.). We zijn er wezenlijk mee geholpen, want een geautomatiseerde catalogus betekent een betere ontsluiting van het bibliotheekbezit. Behalve op auteur kan dan immers ook op titelwoorden worden gezocht.

De financiële toestand van de bibliotheek, voorzover dat hoeken c.a. betreft, moge duidelijk zijn uit het volgende overzicht.

Zoals men ziet moest ook dit jaar de Reserve onvoorzien worden aangesproken. Boeken en tijdschriften blijven maar duurder worden. Gelukkig beschikken we over een reserve en... hebben we een Damescomité dat de vinger aan de pols houdt. We hopen dat de Damec haar zeer gewaardeerde arbeid nok in de komende tijd onvermoeid zullen voortzetten.

Financieel overzicht boekjaar 1 juni 1990 t/m 31 mei 1991**A. Exploitatierkening**

Baten:

Bibliotheekfonds	
(2e helft opbrengst-1989)	f 82.500
(1e helft opbrengst-1990)	f 85.000
Renten	f 13.515
Verkoop fotokopieën	f 8.468
Nadelig saldo	f 20.166
TOTAAL BATEN	f 209.649

Lasten:

Boeken, tijdschriften, bindkosten,	
huur fotokopieerapparaat, verzekering,	
telefoonkosten, porti enz.	f 209.649

B. Kapitaalrekening

Kapitaal per 31 mei 1990	f 3.624
Uit: Reserve onvoorzien	f 20.000
	f 23.624
Af: Nadelig saldo	f 20.166
Kapitaal per 31 mei 1991	f 3.458*

C. Reserve onvoorzien

Reserve onvoorzien per 1 juni 1990	f 90.000
Naar Kapitaalrekening	f 20.000
Reserve onvoorzien per 31 mei 1991	f 70.000

* In dit bedrag is nog niet begrepen de tweede helft van de opbrengst 1990 van het Damescomité Bibliotheekfonds (f 85.000), dat bestemd is voor de exploitatie van de eerste helft van het boekjaar 1991-1992

Personeel

Zoals in het vorige verslag reeds werd gemeld, begonnen we het huidige verslagjaar met een personeelsbestand van slechts twee leden: dhr. B. Meijer, conservator en mw. B.S. Havinga-Poortinga, bibliotheek-assistente. Tot onze vreugde konden de twee toen bestaande vakatures in september 1990 worden vervuld.

Op 1 september trad mw. L.J. Koops als administratief assistente in dienst van de bibliotheek. Een week later keerde drs. G.D. Harmanny, die in april 1990 wegens vertrek naar het buitenland de bibliotheek had verlaten, in ons midden terug, nu in de functie van assistent-conservator. Bovendien werd hij speciaal belast met de behartiging van het project automatisering van de bibliotheek. In de laatste hoedanigheid besteedde hij tot februari 1991 een deel van zijn tijd aan de samenstelling van het eindrapport van Commissie II.

Op 31 mei 1991 werd in kleine kring afscheid genomen van ondergetekende. Per 1 juni 1991 gaat prof. dr. J. Douma fungeren als bibliothecaris.

Collectie

a) Aanschaf c.a.

	1989/90	1990/91
Boeken (afleveringen van lopende werken niet ineengeteld)	2.788	2.366
Tijdschriftbanden	<u>434</u>	345
	<u>3.222</u>	
Gratis of in ruil verkregen	471	448
Niet meegetelde afleveringen	26	29

Het totale bezit van de bibliotheek steeg derhalve met 2.366 boeken en 345 tijdschriftbanden en bedroeg per 1 juni 1991: 95.606 nummers (87.727 boeken en 12.879 tijdschriftbanden).

Naast de 'normale' aanschaf zijn er gelukkig ook ieder jaar aanwinsten te melden, die gratis worden aangeboden. Van de vele gevers en geefsters noemen we er hier slechts een tweetal: mw. Loos te Zwolle, die ons een verzameling boeken schonk uit de bibliotheek van wijlen drs. J. Loos, en dhr. C.P. Rol te Daarlerveen, die ons een groot aantal tijdschriftnummers ter beschikking stelde. Zij – en in hen alle niet-genoemden – ontvangen hiervoor onze hartelijke dank.

b) Catalogisering c.a.

Het catalogiseren van de nieuwe aanwinsten kon dit jaar gelijk opgaan met de aanschaf.

Het verwerken van de 'oude aanwinsten' kwam door de terugkeer van drs. Harmanny weer langzaam op gang. Het is echter te verwachten, dat de start van de automatisering van de bibliotheek aan deze werkzaamheden een (voorlopig) einde zal maken. Pas na de voltooiing van de retro-invoer (zie hierna onder d) zal aan het doen verdwijnen van deze achterstand weer regelmatig kunnen worden gewerkt.

Vermeldenswaardig is hier de nog vrij ingrijpende reorganisatie van de S. Greijdanus-kamer. Zoals bekend, bevindt zich daar een collectie semitica en judaica. Bij deze reorganisatie ondervond de bibliothecaris belangrijke steun van de assistent-conservator, drs. G.D. Harmanny.

c) Conservering

Op 20 februari 1991 werden enige voorzieningen in de luchtverversingsinstallatie van de magazijnen aangebracht, die het mogelijk moeten maken de relatieve vochtigheid beter onder controle te houden. Al zijn de eerste resultaten niet onbevredigend te noemen, het blijft afwachten of de getroffen maatregelen op den duur afdoende zullen blijken.

d) Automatisering

Wat betreft de voorbereidingen voor het project automatisering van de bibliotheek, werden dit jaar aanzienlijke vorderingen gemaakt. Op 26 juni 1990 besloot de Generale Synode van Leeuwarden, naar aanleiding van aanvullende rapportage door deputaten-curatoren:

1. in te stemmen met de door deputaten-curatoren in hun vergadering van 25 juni 1990 geformuleerde uitgangspunten bij de automatisering van de bibliotheek;
2. deputaten-curatoren op te dragen het project 'automatisering bibliotheek' verder voor te bereiden en niet tot uitvoering over te gaan dan na overleg met en instemming van deputaten-financieel en de senaat (*Acta* art. 89).

In de tweede helft van februari 1991 kon Commissie II haar werkzaamheden afsluiten. Onzerzijds past een woord van oprechte dank aan het adres van de 'externe' leden van deze commissie, dhr. D.A. Hekman, drs. J.N. IJkel, mw. dr. C.C. Jasperse en dhr. C.A. Klapwijk. Zij hebben ons met opoffering van hun kostbare tijd zeer gediend met deskundige adviezen.

Het eindrapport (rapporteur drs. G.D. Harmanny) komt met de aanbeveling de automatisering van de bibliotheek gefaseerd te doen plaatsvinden. De commissie adviseert om in de eerste fase, die drie à vier jaar zal duren, gebruik te maken van een eenvoudig en relatief goedkoop automatiseringssysteem (Micro-OPC van Pica). In deze periode zal met behulp van het Pica-Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogiseersysteem de huidige kaart-catalogus van de bibliotheek in het computerbestand moeten worden ingevoerd (z.g. retro-invoer). Na voltooiing van de retro-invoer zal dan een definitieve keuze moeten worden gemaakt inzake het automatiseringssysteem van de bibliotheek.

In de loop van de maanden maart, april en mei 1991 kreeg dit rapport achtereenvolgens de instemming van de Senaat, Deputaten-curatoren en Deputaten-financieel.

Op het moment, waarop dit verslag wordt afgesloten, is nog overleg gaande over een aantal zaken betreffende de concrete opzet van het automatiserings-project, dat naar mag worden verwacht, vóór het einde van 1991 van start zal gaan.

	1989/90	1990/91
Uitleen		
binnen de kring van de universiteit	2.583	2.852
buiten de kring van de universiteit	1.651	1.371
Totaal	4.234	4.223
Ter inzage	2.826	4.761
Totaal ter beschikking gesteld	7.069	8.984
Uit andere bibliotheken		
aangevraagd	141	161
ontvangen	96	123
Bezoek studiezalen	3.861	3.826

Ten *besluite*

Dit verslag – mijn laatste – biedt u de gelegenheid tot een korte terugblik.

Na vanaf 1964 te hebben gefungeerd als co-adjutor van de toenmalige bibliothecaris, dhr. A.J. Roukema, werd ik in 1971 benoemd tot zijn opvolger.

In de kleine 20 jaar van mijn bibliotheecariaat heb ik de collectie – en daar gaat het toch om – bijna zien verdubbelen. Van een kleine bibliotheek zijn we uitgegroeid tot een middelgrote.

Hoogtepunten tijdens mijn bibliotheecariaat waren de nieuwbouw in de jaren 1975-1977 en de aanvaarding van het rapport inzake de automatisering.

Aan de nieuwbouw en de spectaculaire verhuizing van ca. 60.000 banden herwaai ik de beste herinneringen. Maar het belangrijkste is dat het nieuwe bibliotheekgebouw nog steeds voldoet aan de verwachtingen. Niet minder belangrijk is het recente besluit om over te gaan tot automatisering van de bibliotheek. Dat voorkomt dat we in de nabije toekomst last zouden krijgen van de wet van de remmende voorsprong.

Ik besef zeer wel dat het eigenlijke werk in de bibliotheek is gedaan door mijn medewerkers. Mijn taak was het te sturen, waas nodig hij te sturen en te enthousiasmeren. Mijn medewerker? hebben het mij zelden moeilijk gemaakt. Met i? plezierig je opvolger een goed team te kunnen nalaten. Van harte wens ik hem toe dat de automatisering onder zijn leiding voorspoedig verlopen mag, zodat de bibliotheek als een mnderii, goed geoutilleerd informatiecentrum de 21ste eeuw mag ingaan.

Geve God daarover zijn zegen.

Kampen, 17 oktober 1991
J.P. Lettinga, e.t. bibliothecaris

REACTIE

DE SOCIOLOGIE IN DE HOEK

In de rubriek 'Op Maat' van vorige maand haalt ds. Folkers verontwaardigd uit naar mevr. F. Douwstra over haar verhaal, gehouden voor het GWG. 'Geref. Kerken middenklasse-kerk'.

Ik ben niet het effect van deze konfrontatie niet gelukkig. Er ontstaat m.i. een beeld van de sociologie als wetenschap dat niet juist is. Ik ben bang dat dit ten koste zal gaan van de invloed die de sociale wetenschappen kunnen hebben. Als dat gebeurt, zijn wij met z'n allen verliezer van bovenstaande confrontatie. Want dan wordt ons informatie die nuttig en verduidelijkend kan zijn, onthouden.

Folkers schrijft iedere keer: 'de sociologe zegt', 'er wordt een sociologische verklaring gegeven' e.d. Dit wekt de schijn dat er een sociologisch korrekt verhaal staat en dat blijkbaar sociologen hierop uitkomen.

Er staat zelfs: 'Maar goed, de sociologie wil ons duidelijk maken waar wij als vrijgemaakten staan in de gelijkenis van de Here Jezus'. En dan komt er een aantal uitspraken over de geref. vrijgemaakten.

Ik neem aan dat dit een tik- of zetfout is en dat er bedoeld wordt: 'De sociologe wil...'

Het probleem hier is dat heel wat uitspraken van mevr. Douwstra helemaal niet sociologisch zijn. Je kunt er rustig de inleiding van De Jager en Mok op na slaan. Op heel wat scholen wordt dit boek als eenvoudige inleiding gebruikt voor studenten die enige sociologische kennis en sociologisch inzicht moeten krijgen.

Daar staat: Sociologie als werenschap is:

- empirisch, d.w.z. gebaseerd op door onderzoek vastgestelde feiten,
- systematisch, d.w.z. niet tevreden met losse feiten,
- generaliserend, d.w.z. veralgemenend.

Je moet dus een sociologisch verhaal sieuen op onderzoeksfeiten, die jezelf of die anderen verzameld hebben. Als je dat systematisch doet, kun je uitspraken doen over grote groepen, generaliseren dus.

Dat onderzoek hoort erbij. Ik citeer hier een stelling van een promovend socioloog:

'Het bedrijven van sociale wetenschap zonder sociale empirie geeft vergelijkbare resultaten als het bestuderen van de gewoonten van vis op een haringkar.'

In dit licht zijn de volgende uitspraken die Douwstra blijkbaar heeft gedaan, sociologisch gezien diep droevig: 'Wij zijn onbekend met de kansarmen, want ze komen niet bij ons in de kerk en zij nonen niet bij ons in de straat. Wij zijn een middenklasse-kerk; opgeklommen van laag naar hoog, kijken we liever omhoog dan omlaag. En vanuit onze calvinistische arbeidsethos zijn wij geneigd om tegen de kansarmen te zeggen: Eigen schuld, had je maar beter je best moeten doen. Algemener zijn antipathie tegen het menselijk lijden en de angst voor verstoring van het eigen geruste leven'.

Want wie bewijst dat, op basis van welke onderzoeken kan dit gezegd worden?

Deze dingen horen netjes geoperationaliseerd te worden en daarna gemeten. Want wat is dan middenklasse? Wat zijn kansarmen? En als je dat dan weet, hoeveel kansarmen wonen er in straten waar vrijgemaakten ook wonen? Wie heeft er dan onder vrijgemaakten antipathie tegen het menselijk lijden, waar blijkt dat uit?

Goed onderzoek doen naar dit soort dingen duurt vaak jaren en het is ook altijd maar de vraag of dat 7in heeft.

Natuurlijk mogen mensen uitspraken doen over hoe ze de dingen zien, graag zelfs. En natuurlijk kun je niet naar alles onderzoek doen. Als je dat serieus neemt kun je een of twee keer in de drie jaar als socioloog ergens over meepraten.

Er blijft altijd wel iets als de persoonlijke overtuiging en de eigen waarneming. Maar dat dien je dan wel aan te geven, op de manier van: ik vind, voor mijzelf neem ik waar, ik ben zelf van mening dat... etc.

Dit geldt zeker bij zwaarwegende uitspraken, zoals die hierboven staan. Het is het een of het ander, of iemand zegt dat hij of zij dat zelf vindt, of de spreker of schrijver ondersteunt het met onderzoeksgegevens.

Nu hangt daar een mist overheen. Een en ander heeft plaatsgevonden in het kader van een Wetenschappelijk Genootschap. Dit berekent echter niet dat ook iedere uitspraak per definitie wetenschappelijk is.

Folkers gaat daar blijkbaar wel vanuit als hij zegt: 'Maar als werenschapper konkluderen dat onze vrijgemaakte infrastructuur daar per definitie aan schuldig is, wijs ik verontwaardigd van de hand'.

In deze mist gaan niet op onderzoek gegronde meningen een eigen wetenschappelijk leven leiden en verontwaardiging is daarvan dan het gevolg.

Die verontwaardiging kan er toe leiden dat belangrijke feiten en relevante informatie, geleverd vanuit de sociologische wetenschap, niet (meer) serieus genomen wordt.

En daar zit de sociologie niet op te wachten.

Zij wordt in niet-christelijke kringen al verdacht gezien als links en bedreigend en ik ben van mening dat in gereformeerde kringen dat nog sterker is.

Toch is het belangrijk dat de sociologie en de andere sociale wetenschappen een bijdrage (blijven) leveren aan de discussies in ons kerkelijk leven.

Hoe dat dan kan?

Sociologen bestuderen wetmatigheden die zich voordoen bij mensen. Hier ligt een spanningsveld, waar ook wel over gediscussieerd wordt. Hoe ver mag de socioloog gaan? In hoeverre mag je dingen vanuit mensen verklaren als je tegelijkertijd in een sturende God gelooft?

Dit probleem is hier niet zomaar even op te lossen, dat is ook niet de bedoeling. Wel moet de socioloog m.i. zich bewust zijn van het feit dat er meer is dan alleen wetmatigheden die vanuit mensen ontstaan. Het model van I. Hendriks waar mevrouw Douwstra bij aansloot b.v. moet model blijven, niet meer en niet minder. En modellen kunnen bepaalde dingen verklaren. Zo ziet Hendriks het zelf ook trouwens. Hij noemt zijn werk 'Een sociologische bijdrage tot verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel'. Hij merkt ook op dat er naast deze benadering ook andere benaderingen mogelijk zijn, een theologische bijvoorbeeld. Daar spreekt genoeg bescheidenheid uit.

Ik verwijs hier ook naar Veling, die ooit in een publikatie over deze materie benadrukte dat de sociologie een aspektwetenschap is.

Genoemde bescheidenheid betekent m.i. niet dat de sociale wetenschappen heel voorzichtig moeten vragen of zij ook wat mogen opmerken. Er moet plaats zijn voor een actieve rol. Zeker als je in een samenleving leeft waarin sekularisatie en normvervaging een grote(re) rol spelen. Met andere woorden als mensen zich niet meer door religieuze motieven laten sturen, maar meer en meer als autonome wezens hun keuzen maken. In die keuzen zijn wetmatigheden te ontdekken.

Als kerken ontkom je niet aan de invloed daarvan. Sociale wetenschappers kunnen o.a. daar een signalerende en attenderende rol in spelen. Als dat op een verantwoorde manier gebeurt, wordt m.i. niemand daar slechter van.

J. de Mey

De heer De Mey is socioloog. Momenteel is hij als docent verbonden aan de Gereformeerde Sociale Academie.

GERRIT KROL EN DE TWIJFELS IN 'MAURITS EN DE FEITEN'

Wetenschap en literatuur

We moeten bijna vierhonderd jaar terug in de geschiedenis om een directe verbinding te vinden tussen literatuur en wetenschap. In de renaissance bediende de wetenschapper zich bij voorkeur van kunstig geschreven proza om zijn geleerde uiteenzettingen te presenteren. Poëzie was zelfs nog geschikter; evenals de wetenschap kon de poëzie het wezen der dingen ont-dekken. Van Erasmus is bekend dat hij de retorica (= de leer der welsprekendheid) het meest geschikte middel vond om een theologische verhandeling vorm te geven. In de zeventiende eeuw groeit bij wetenschappers het besef dat een omhaal van woorden eerder verhult dan verduidelijkt. Ze gaan zich steeds meer bedienen van zgn. Attisch taalgebruik, dat zich kenmerkt door zakelijke en exacte formuleringen.

De verhouding tussen wetenschap en literatuur is dan lange tijd koel te noemen. We moeten tot diep in de negentiende eeuw wachten, voordat er weer van enige verbroederings sprake is. Rond 1880 waait het naturalisme over uit Frankrijk als spreekbuis van het wetenschappelijke determinisme. Het leven was in termen van oorzaak en gevolg te beschrijven en het was dus logisch dat ook de romanwerkelijkheden overeenkomstig dit begrippenpaar werden opgebouwd. De interesse van de literator was vooral gericht op de oorzaken van menselijk gedrag. Zo komt de naturalistische roman aan zijn slechte naam: langdradige vertelsels over drijfveren, ziekelijke moordlust en extreme hartstochten. Het naturalisme was enerzijds optimistisch als beschrijvingskunst; de mens kon overzichtelijk in kaart worden gebracht. Tegelijk was zijn boodschap pessimistisch; langzaam maar zeker degeneerde de mens tot een dier met lage lusten. Het hoeft ons niet te verwonderen dat nog voor 1900 het somber-realistische van het naturalisme een pijnloze dood sterft.

Niet lang na de ondergang van het naturalisme komt ook zijn wetenschappelijke tegenhanger onder grote druk te staan. Het principe van het determinisme dat de verschijnselen in de kosmos beantwoorden aan doorzichtige natuurwetten, wordt aan het wankelen gebracht door onder andere Albert Einstein. Tal van experimenten toonden aan dat twee, volgens de klassieke natuurkunde elkaar uitsluitende theorieën beide waar konden zijn. De nieuwe natuurkunde, ook wel quantummechanica genoemd, verschildt dus hemelsbreed van de klassieke natuurkunde en werpt het wereldbeeld dat de werkelijkheid objectief waarneembaar is, omver.

De quantummechanica is sedert de jaren dertig in de kring van fysici algemeen geaccepteerd. Buiten die kring is er in die voor de natuurkunde revolutionaire jaren geen reactie te bespeuren. Zeker ook niet in culturele kring. Wellicht dat het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog daar mee te maken heeft. De verschrikkingen die deze oorlog onder de ogen van mensen bracht, beïnvloedden de kunst uiteraard veel sterker, dan een zeer ingewikkelde en schijnbaar tegenstrijdige natuurkundige theorie. Nu, na ruim vijftig jaar, lijkt de theorie van de quantummechanica toch nog door te dringen in de kunst. Er is namelijk een sterke overeenkomst te vinden tussen de theorie van de quantummechanica en het wereldbeeld van het post-modernisme. Beide stellen dat de werkelijkheid zich tegenstrijdig aan ons voordoet, met andere woorden: feiten kunnen niet objectief beschreven worden.

Maurits en de feiten

Een schrijver die stellig vanuit dit idee schrijft, is Gerrit Krol. Krol is wiskundige en is goed ingevoerd in de theorie van de quantummechanica. In 1986 verscheen zijn twaalfde roman *Maurits en de feiten*. De hoofdvraag van het verhaal is, wie de vriendin van Maurits, Mirjam, vermoord heeft. Maurits wordt verdacht van de misdaad en derhalve maandenlang in arrest gehouden en verhoord. Later wordt hij psychiatrisch behandeld in een inrichting. Die behandeling lijkt meer gericht te zijn op een bekentenis van Maurits dan op zijn genezing. Op typisch 'Krolliaanse' wijze wordt het verhaal aan ons gepresenteerd. Het wekt de indruk van een samengeraapte hoeveelheid dialogen en gedachten, alsof het een schriftelijke weergave is van een opname van een bandrecorder die op willekeurige momenten en plaatsen heeft staan opnemen. Het gebeurt maar zelden dat de lezer weet wie aan het woord is. Het is daardoor moeilijk om vat te krijgen op de gebeurtenissen en het tijdsverloop. Maar juist vanwege het detective-achtige verhaalgegeven ('wie heeft Mirjam vermoord?') heeft de lezer sterke behoefte aan exacte gegevens. Die worden echter niet gegeven. Er is nog een andere invalshoek om achter de waarheid te komen en dat zijn de gedachten van Maurits. Zijn overdenkingen gaan namelijk in hoofdzaak over de gebeurtenissen rond Mirjams dood. In het verhaal treffen we echter zes, deels tegenstrijdige versies aan. Ze staan verspreid over het hele verhaal en worden steeds uitgebreider, alsof Maurits steeds meer zicht op de gebeurtenissen krijgt. Als hij uit-

eindelijk alles op een rijtje lijkt te hebben, realiseert hij zich dat zijn moeder haar tijdens een obscure abortus een dodelijke injectie heeft toegediend. De beambten die hem verhoren, krijgen deze informatie niet, die kent alleen de lezer. Bij gebrek aan bewijs wordt hij vrijgelaten en niet lang daarna pleegt Maurits zelfmoord.

De doorgewinterde detective-lezer zal zonder veel omhaal de moeder als de dader aanwijzen. Hij zal zelfs Maurits vrijpleiten, omdat nergens uit het verhaal blijkt dat Maurits op de hoogte was van het moorddadige plan van zijn moeder. Maar zo simpel ligt het mijns inziens toch niet. Krol geeft immers nergens feiten. Het enige dat houvast geeft, zijn de gedachten van Maurits. Maar ze bevatten Maurits' subjectieve interpretaties van de feiten en zijn nog tegenstrijdig ook. Ze bieden derhalve een schijnhouvast. Eigenlijk komen we dus over Maurits en de feiten niets te weten. Ik meen dat we hier kennis maken met het wereldbeeld van Krol. Geheel geïnspireerd door de quantummechanica wordt ons in dit boek een werkelijkheid voor ogen gesteld die niet objectief kenbaar is. Krol werkt dat in twee lagen uit. In de eerste plaats doet hij dat op het niveau van de vertelling. Hoelang Maurits na zijn vrijlating ook nog zal leven, inzicht in de gebeurtenissen zal hij nooit krijgen. Dat is meteen ook de verklaring voor zijn zelfmoord: zijn bestaan zou gereduceerd zijn tot een permanent twijfelen. In de tweede plaats op het niveau van het verhaal: door de fragmentarische vormgeving krijgen we als lezer een zeer beperkte en verwarrende blik op de gebeurtenissen.

Maurits en de feiten is dus geen detectiveverhaal zonder meer. Het is het verslag van een schrijver die niet alleen in zijn boek een quantummechanisch beeld schetst, maar ook vanuit dat wereldbeeld zijn boek heeft gestructureerd. Daarmee zijn we bij de verteller zelf beland: *Maurits en de feiten* gaat in de eerste plaats over Gerrit Krol en zijn twijfels.

C.A. van der Vloed

OP MAAT

WAT ZINGEN WE TIJDENS DE KERST EN DE JAARWISSELING?

Stille nacht

Het is wel dertig jaar geleden. En toch staat het scherp in m'n geheugen gegrift. Die preek tijdens het kerstfeest.

Met kracht riep de dominee van de preekstoel: 'Een stille nacht? Een heilige nacht? Niks daarvan. Het donderde die nacht. Toen de hemelse legermacht z'n lied aanhief'.

Wat me nu nog verbaast is dat ik het, vooral door die felheid, een mooie preek vond. Want dat was toch maar waar, wat de dominee zei. Het was helemaal niet stil toen de herders zich bijna doodschrokken in de velden van Efrata.

En dus was dat maar een lied van niks, dat 'Stille nacht, heilige nacht'. Daar moest je dan ook je kerstfeest maar niet meer mee opluisteren.

Maar tegelijk was er ook een ander gevoel. Een pijnlijk gevoel. Want ik vond het diep in m'n hart zo'n mooi lied. Ook al zing je het niet in de kerk, en al zweer je het af voor de gereformeerde huiskamer, je raakt het toch niet kwijt. En telkens als ik het hoorde, via de radio of een zanguitvoering, ontroerde het me. Bijna net zoals je geraakt wordt wanneer je het Wilhelmus hoort.

Natuurlijk, zulke gevoelens moet je kritisch benaderen. Er kan een flinke dosis romantiek in verborgen zitten. Maar toch, wat is dat nu, dat zo'n kerstlied nagenoeg onuitroeibaar maakt?

Of, in een breder kader gezien: is het terecht dat wij een flink deel van het klassieke repertoire voor het kerstfeest (en de jaarwisseling) bewust negeren in onze gereformeerde samenkomsten?

De winst van ons kerkboek

Op pagina 401 van ons kerkboek begint een register, waarin psalmen en gezangen zijn opgenomen die je gebruiken kunt bij bijzondere gelegenheden. Wat betreft de psalmen is er een behoorlijke keuze, zowel voor de Advents- en Kersttijd als voor de Jaarwisseling. Het laatste feest kan ook royaal opgeluisterd worden met gezangen. Trouwens, als je ziet dat niet minder dan zeven van de 41 gezangen speciaal voor de Kersttijd bestemd zijn, dan lijkt dat ook nog niet zo slecht.

VAN RIETSCHOTEN		
BOEKHANDEL	KANTOORVAKHANDEL	KANTOORINRICHTING
Boekhandel	Keizerswaard 8, Rotterdam	Tel. 010-4920488
Kantoorvakhandel	Keizerswaard 73	Tel. 010-4821385
Kantoorinrichting	Gebroken Meeldijk 123, Barendrecht	Tel. 01806-19744
Faxnr. 010-4793699, Rotterdam	Faxnr. 01806-21165, Barendrecht	

Toch heeft her nieuwe kerkboek juist op dat terrein weinig winst gebracht. Een deel van de gezangen heeft een vernieuwd tekstkleed ontvangen. Bijzonder gelukkig zijn we met het alternatief voor Gezang 10, namelijk de door Anka Brands gedichte versie van 'Moe zal ik U ontvangen' in Gezang 13. Maar of we het opnemen van twee versies van een lied een uitbreiding van onze bundel mogen noemen, is de vraag.

Nieuw is eigenlijk alleen Gezang 12: 'Dit is de dag die God ons schenkt'. Een gezang dat in het Liedboek vermeld staat onder nummer 146, daar mét de toevoeging dat twee coupletten van de hand van Ad den Besten zijn (3 en 4)!

Om kort te gaan: er is winst, zij het nogal bescheiden.

Vreemde argumenten

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat we soms wat verlegen zijn met ons liturgisch functioneren aan het eind van de decembermaand en op Nicuwaarsdag. Dat kan te maken hebben met het feit dat de bijbel ons geen voorschriften geeft voor de onderhouding van deze feesten. Als gereformeerden zijn we daar bij uitstek gevoelig voor.

Daarom vinden we het maar bedenkelijk dat veel hervormden juist in deze periode religieus actief worden. Zodat zondags-slecht-bezochte-kerken op die paar feestdagen overvol zijn. Het is terecht dat we ons afvragen of we met deze mensen eigenlijk wel iets te vieren hebben. En hun feestprogramma mogen we dan ook gerust kritisch doorlichten.

Het valt in dit verband op dat wij ons binnen ons kerkverband niet gebonden hebben aan voorschriften over kerkdiensten rond de jaarwisseling. De plaatselijke kerken zijn durf, vrij in hun held. De meeste gemeenten zullen op de oudejaarsavond wel samenkomen, maar heel wat gemeenten doen dat bijvoorbeeld op de nieuwjaarsmorgen niet.

Die vrije keuze maakt dat we ook meer vrijheid hebben met betrekking tot de inrichting van deze diensten. Alleen, als we daarvan gebruik willen maken is het wel van belang daarvoor een geestelijk gezonde weg te kiezen.

Die vrijheid is rond de Eerste Kerstdag minder. De Kerkorde schrijft in artikel 68 voor dat op die dag de gemeente tot de openbare erediensten moet worden samengeroepen. En dat ook het bijzondere heilsfeit van Christus' geboorte dan moet worden verkondigd.

Het is een tijdlang mode geweest in sommige gemeenten om tijdens het kerstfeest juist niet over Christus' geboorte te preken. Welnu, dat verbiedt onze herziene Kerkorde.

Toch garandeert die regel nog niet dat wij daarmee van onze veilegenheid verlost zijn.

Om een voorbeeld te noemen: Wie heeft nog nooit die gevleugelde woorden gehoord, dat 'we niet hij her Kerstkind moeten blijven staan'? Natuurlijk kun je zo'n opmerking wel goed uitleggen, maar liet blijft vreemd. Want we hebben afgesproken met elkaar om Kerst te vieren,

juist om wél stil te staan bij Christus' geboorte in Betleliein. En daarom heb ik ook wat moeite niet kerstfeestvieringen die ons, met verwijzing naar bovenstaande woorden, met grote nadruk door heel de heilshistorie heen sleuren, inclusief de nog te verwachten toekomst. Begrijp me goed: dat we via de Adventsverwachting bij Christus' geboorte uitkomen in een kerstdeclamatorium, dat is prima natuurlijk. Maar laat dan toch ook die geboorte het eind- en hoogtepunt van de viering zijn.

In dat geval is het ook veel gemakkelijker te verwerken wanneer de kerk tijdens zo'n kerstfeestviering wordt versierd. Volwassenen zullen daar niet zoveel behoefte aan hebben. Maar ze moeten niet zeggen dat dat niet mag. Versieren doen we het fccsi toch al met de apart gekozen woorden van ons lied en de uitdrukking van ons gezicht. Maar als je met kinderen iets viert, dan moet je ook des kinds willen worden. En voor een kind moet het wel heel vreemd overkomen dat je een geweldig feest viert, zonder daarvoor de feestzaal een bijzonder aanzien te geven.

Overigens mogen we er dan wel over nadenken hoe we ook daarbij een eigen stijl kunnen vertonen.

In ieder geval zijn we gelukkig wel het stadium te hoven dat je als kind in de kerk pas bemerkt dat het kerstfeest is, wanneer, zoals vroeger hier en daar de gewoonte was, na afloop van de dienst staande Gezang 11 werd gezongen.

Klassiek of romantisch

Het valt me op de laatste jaren dat de zelfgekozen soberheid in onze kerkelijke samenkomsten ons niet verhindert om daarbuiten wel te genieten van het specifieke feestrepertoire.

Mensen met een voorliefde voor klassieke muziek hebben daarbij een streepje voor. Zij kunnen hun hart ophalen aan een uitvoering van de Messias of het Weihnachtsoratorium. En op CD zijn er schitterende cantates te koop, waardoor de liturgie van de huiskamer voor elke bijzondere feestdag op hoog niveau gevierd kan worden.

Het wordt echter een stuk moeilijker om verantwoord te genieten als je aangewezen bent op het meer toegankelijke repertoire.

Dat ervaar je pijnlijk bij bijna iedere zangavond in de bedoelde periode. Verantwoorde en mooie liederen worden afgewisseld met repertoire dat inhoudelijk of muzikaal eigenlijk niet door de beugel kan. Tot op het niveau van de Doelenconcerten van de EO kun je dat constateren.

Er is een behoorlijke belangstelling voor zulke uitvoeringen.

Positief daaraan is dat de liederenschat, die wij in de kerk niet kunnen zingen, bewaard blijft. Maar negatief is dat in de religieuze beleving dit soort kerst'wijdingen' als een alternatief gaan functioneren voor wat men in de officiële kerkdiensten tekort denkt te komen.

Juist in het laatste geval hebben liederen, waarop terecht kritiek te oefenen is, een slechte uitwerking op de geloofsbeleving. Omdat je dan niet alleen voor de vorm je

toevlucht neemt tot alternatieve samenkomsten, maar ook voor de inhoudelijke kant van je geloof.

Verantwoorde selectie mogelijk?

Daarom vind ik het jammer dat we onszelf zo strak hebben gebonden aan een handvol liederen, die in de kerkdiensten gezongen mogen worden. Eigenlijk zou er op en rond de grote feestdagen een wat grotere ruimte moeten zijn. Zodat er ook een eenheid kan groeien tussen wat we in de officiële kerkdiensten zingen en wat daarnaast wordt uitgevoerd tijdens concerten of in de huiskamer.

Dan kunnen we elkaar ook proberen te overtuigen met betrekking tot de inhoud en de kwaliteit van het gekozen materiaal. In ieder geval is het goed voor de ontwikkeling van een goede smaak.

Concreet denk ik bijvoorbeeld aan een adventslied als 'Daar is uit 's werelds duistere wolken' (Liedboek 261) en het kerstlied 'Nu zijt welkome' (Liedboek 145). En voor de oudejaarsavond aan het ontroerende 'O God, die droeg ons voorgelacht' (Liedboek 397).

Trouwens, ook al kunnen we deze liederen niet in de eredienst zingen, het is te betreuren dat zoveel van hen niet eens meer kennen! Hier ligt een (cultuuri-)titel voor ons onderwijs.

Pas wanneer we de schatten van het verleden zorgvuldig koesteren en met eerbied gebruiken, kunnen we ook leren hoe we nieuwe liederen moeten kiezen en waarderen.

Want afgezien van de muziketechnische kant van dit verhaal, waarop ik ondeskundig ben, oude liederen leren ons: een lied moet een verantwoorde inhoud hebben, maar blijkbaar bij de zanger ook iets teweeg brengen. Anders verdwijnt het vroeg of laat in de vergetelheid.

Maar uit de geschiedenis kunnen we zo langzamerhand ook leren dat je goede liederen, wil je er de volle vrucht van plukken, ook aan de gemeente moet durven geven wanneer ze haar lof zingt voor de HERE in de reguliere kerkdienst.

Nog eens: Stille nacht

Eigenlijk is het lied 'Stille nacht' geen goed voorbeeld bij dit verhaal. Want veel van de kritiek, die men er op uitoefent, is terecht. Illustratief is de romoerige manier waarop 'Stille nacht' het Liedboek van de kerken is binnengekomen.

En toch vraag ik me af of die afkeer in alle opzichten terecht is.

Wat is het geheim van dit lied dat het zo populair is, dat over heel de wereld christenen (en heidenen!) het zingen. Voor tallozen is het het enige kanaal waarlangs de boodschap van Christus' geboorte doordringt?

Het heeft iets van ons Gezang 11: verguisd, en toch niet uit te roeien. Moet ons dat niet bescheiden maken wanneer we oordelen over de kwaliteit van onze muziek? Blijkbaar kiezen mensen soms tegen alle regels van de kunst in. En zo'n keuze hoeft niet in alle gevallen fout te zijn.

Terecht is de kritiek op het tweede couplet, waarin het 'kind Jezus' wordt aanbeden. Dat veroordelen wij terecht in alle kerktliederen: zo mag je niet bij het kind Jezus blijven staan.

Maar als je de Liedboekversie (143) zou amenderen als volgt?

*Heilig kind, hulpeloos kind,
Lam van God zeer bemind,
dat zich rijkdom en eer heeft ontzegd,
werd op stro en in doeken gelegd.
Heer, ik dank U daarvoor. (2x)*

Samen met de bekende wijziging in de derde regel van het eerste couplet: 'die miljoenen tot God brengen zal', kunnen volgens mij onze kinderen zo dit bekende lied op een verantwoorde manier zingen.

In ieder geval hoop ik dat wij, wellicht geprikkeld door onze houding tegenover dit merkwaardige kerstlied, in deze zaak verder komen dan het herhalen van onze uitgesproken meningen.

H. Folkers

Extra nummers van De Reformatie...

...kunt u bestellen door overmaking van de kosten op postrekening 40 60 40 t.n.v. De Reformatie-Goes, onder vermelding van jaargang en nummer.

Dit zijn de kosten (incl. porto):

- 1 ex.: f 3,15
- 2 ex.: f 5,60
- 3 ex.: f 8,25
- 4 ex.: f 10,10
- 5 ex.: f 11,95

Na ontvangst van het bedrag wordt uw bestelling per omgaande uitgevoerd.

VERZAMELDE OPSTELLEN VAN PROF. DR. C. TRIMP

Onder de titel *Bevindingen* heeft het studentencorps 'Fides Quadrat Intellectum' aan prof. dr. C. Trimp een bundel opstellen aangeboden ter gelegenheid van diens afscheid als hoogleraar in de ambtelijke vakken aan de Theologische Universiteit te Kampen, mei 1991.

Het zijn opstellen die alle gepubliceerd werden in ons blad en wel uit de periode 1964 tot 1990. Dit betekent: zowel uit de periode dat di. Trimp predikant was als uit de periode dat hij als hoogleraar optrad (sinds 1970).

Eruditie en belezenheid

Wie deze artikelen (her)leest verstaat onmiddellijk, waaroor hij door de synode van Hoogeveen op vrijdag 31 oktober 1969 tot hoogleraar werd benoemd. Zijn publikaties gaven blijk van een eruditie en belezenheid, die hem uitnemend geschikt maakten voor het ambt van 'leraar van de kerk'. Ging aanvankelijk de belangstelling van Triimp uit naar de dogmatologische vakken, zijn verdere ontwikkeling doet zien, hoe breed en grondig hij zich wist te oriënteren **in** de diaconologische vakken. Deze bundel doet slechts een greep uit de veelvuldige publikaties van de predikant en de hoogleraar Trimp. Maar het is een goede greep geweest, waardoor een aantal opstellen toegankelijk zijn gemaakt, die anders jammerlijk in de baai-erd van zovele datum-gebonden artikelen zouden zijn ondergegaan, zoals ter inleiding wordt gezegd.

De inleiding valt in drieën uiteen: Schriftverklaring, Kerkelijk Leven en Opleiding.

In de eerste afdeling wordt over 'De heerlijkheid Gods' een indrukwekkende studie geboden in originele en verfrissende stijl. Gesproken wordt over de heerlijkheid van God, die bij Israël zijn hofhouding wilde inrichten en zijn koninklijke standaard deed wapperen boven de legerplaats van Israël (19). Als God na de ballingschap wees bij Israël wil wonen wordt dit getypeerd als: 'De vlag wappert weer, inkt de wimpel van het nieuwe verbond: met vlag en wimpel heeft Gods ontferming op aarde getriomfeerd' (29). Prachtige typeringen!

In een meditatie over Pasen wordt het middeleeuws 'paasgelach' in zijn banaliteit aan de **kaak** gesteld, maar aan het slot komt zo prachtig naar voren: 'Zo wordt er dan op Pasen inderdaad overal gelachen: *risus paschalis*' met de concrete toepassing: 'De wereld heeft haar pret en de wetenschap vindt het paasverhaal een lachertje. De opgewekte Christus is de risee van verlichte wetenschappers, zoals Izaäk het eens was voor Ismaël (Gen. 21 : **i**).

Maar boven dat alles uit hoor ik de stem klinken van heil, die kinderen van de lach mogen zijn. Het zijn de erfgenamen van Abraham, die ik horen mag – zondagmorgen in de **kerk**' (38). Fijnzinnige heilshistorische exegese met het oog op vandaag.

Actuele analyse

Maar niet alleen als fijnzinnig meditator, ook als kundig analysator komt Triimp in dit boek uit de verf. Zo schreef hij in 1964 een belangwekkend artikel over 'Het gevaar van de gladde formule', waarin hij zich indringend confronteerde met een probleemstelling, die ook vandaag nog velen bezig houdt. Mei name bestreed hij daarin de stelling van prof. C. Veenhof dat elke gelovige tot de kerk behoort, waar hij ook vergadert, ja zelfs als hij nergens tot de eredienst samenkomt. Triimp bestrijdt dan twee 'gladde formules': a. ieder buiten eigen gemeente moet men de eer van het geloof ontzeggen en b. achter de elkaar bestrijdende concrete kerkinstellingen leeft de eigenlijke, onzichtbare kerk en daartoe behoren alle gelovigen (58).

In het laatste geval worden kromgegroeide verhoudingen genepeerd en het feit dat er gelovigen buiten de gemeente op de plaats waar God haar hield kunnen zijn niet meer als een **wond** ervaren. 'De wond moet openblijven, totdat hij uit kracht van de gehoorzaamheid aan de waarheid genezen is' (60).

Maar ook de eerste constructie negeert de wond en de moeite: de concrete werkelijkheid is op sectarische wijze gesimplificeerd en geschonden. Het is de oplossing van de dweperij.

Let wel, dit werd geschreven lang voor de opvattingen van ds. J. Hoorn onze herken zouden bezighouden, maar wel kort voor de stelling 'alle gelovigen zijn lid van de kerk' onder meer zouden leiden tot de kerken buiten verband.

Formatie en doorgaande reformatie

Hoezeer Triimp met beide benen in het kerkelijk leven stond en zich op haar strijd betrokken wist, kan blijken uit een artikel dat hij in 1968 schreef onder de titel 'De formatie in de voortgang der reformatie'.

Hij omschrijft het als een 'korte terugblik op de twintig jaren sinds het Amersfoorts Congres (30 maart-1 april 1948)'. Het is vandaag nog actueel. Hij vraagt zich af of de 'doorgaande reformatie' waarvoor velen toen pleitten

niei de 'formatie' van de kerk bedreigt. Er leefden immers in die periode veel spanningen over deze zaak binnen de kerken. Tegenover her zuchten over allerlei moeiten en twisten stelt Trimp dan: als we ons kerkelijk leven hadden voortgezet zonder verder te koinen sinds de Vrijmaking van 1944, hadden we ons regelrecht naar de hoek van de zelfgenoegzame sekte begeven. Hij inaakt dit aldus concreet: 'Wij hadden ons gepresenteerd als een gereformeerde kerk, maar voor de opvoeding van de kinderen, de vorming der studenten, de beleving van onze politieke en maatschappelijke verantwoordelijkheid hadden we alles gelaten bij het oude en vertrouwde schema. Het schema van de interkerkelijke samenwerking' (72). Daarmee zouden we de kerk een immobiel instituut hebben gemaakt en de vrijmaking gedegradeerd tot sektarisch conservatisme of piëtistische zondagsvroomheid. In de 'kleine uittocht' van ds. B.A. Kor, en anderen die zich tegen deze doorgaande reformatie keerden, ziet Trimp dan ook her *conservatisme* dat zich tegen de verjonging der gehoorzaamheid verzette (74).

Tegelijk ziet hij in de zestiger jaren een verzet tegen 'doorgaande reformatie' opkomen dat uit heel andere bronnen wordt gevoed. Men zocht niet naar voortbouw, maar om-bouw van het gereformeerde leven. Hij dacht hierbij aan de ondertekenaars en de voorstanders van de 'Open Brief' van 31 oktober 1966, zoals ds. R.J.F. Schoep en dr. K.J. Popma. Volgens hem is dit het verzet van liet *progressivisme* dat de confessionele gereformeerde kerk wil ombouwen tot een 'vrij-evangelisch' genootschap (75, 76). Wilde de eerste groep het *doorgaan* niet, de tweede groep wil de *reformatie* niet en tast rechtstreeks de 'formatie' van de kerk aan. Trimp noemt dit zelfs een bodemgeschil inzake de vergadering van de kerk door Christus (76).

Maar hij signaleert ook nog een derde dreiging voor de kerk-formatie. Met K. Schilder signaleert hij hier het zelotisme. Men legt zich zo vast op de resultaten van de doorgaande reformatie, dat dit Rei criterium wordt voor 'goed vrijgemaakt'. Dan vormt niet meer het door God gewerkte samenzijn aan liet avondmaal de echte gemeenschapsband tussen de kerkleden, maar het elkaar aantreffen in de strijdgelederen van de 'doorgaande reformatie'. Wie niet meedoet is een 'halve'.

Trimp zag dit al in 1968 als een reëel gevaar. 'De eisen van trouw aan "de zaak" formeren een nieuwe ploeg, een werkploeg voor reformatische doelstellingen, en men weet eigenlijk niet goed raad mei die concrete gemeente, waarin velen òf niet meedoen òf zich al te zeer in de achterhoede opstellen. Trimp omschreef dit indertijd aldus: 'Ongeduld, krampachtigheid, groepsdiscipline, vreugdeloze dienst, permanente angst voor verraad en onmacht tot luisteren naar een ander typeren deze strijdbare en altoos voortgedreven levens' (78). Hij schreef dit niet om iemand te kwetsen, maar om tegen het zelotisme als een begrijpelijk verschijnsel te waarschuwen. Volgens hem is het avondmaal formatiewerk van God dat absolute voorrang heeft op al het reformatiewerk van ons.

Ook vandaag wijst Trimp ons door dit artikel de juiste weg.

Zo zou er riog veel meer door te geven zijn uit deze belangwekkende bundel. Maar we inoeteei ons beperken. Naast de originele en boeiende Schooldagredevoeringen over 'Runderen en ezelingen', 'De witte en de rode roos', 'Ridder-kerk', wijs ik nog op het artikel 'De opzet van de evangelisatie', een zaak die momenteel bijzonder 'in' is.

Duidelijk wordt de taak van alle gelovigen hierin uiteengezet aan de hand van een breed historisch exposé. Ook dat het de roeping is tot de Here te roepen en dus onk tot de kerk des Heren. Daarin doen niet de ambtsdragers liet eigenlijke werk, want als een gemeentelid het Woord van God tot zijn naaste spreekt heeft het niet minder gezag dan dat een ambtsdrager dit doet. 'Hei gezag schuilt niet in de man die spreekt, maar in hei woord dat gesproken wordt' (108). Tegelijk waarschuwt Trimp tegen wildgroei en hei steken van energie in allerlei structurele kwesties. 'Ons verantwoordelijkheidsbesef voor de zaak van kerk en evangelie in het Nederland van heden moet daartegen in opstand komen. Het front is er nog altijd – voor soldaten en hun instructeurs' (111).

Ik hoop dat de lezers een indruk hebben gekregen van de brede oriëntatie en de sterke zeggingskracht van deze verzamelde opstellen van prof. Trimp, die we inderdaad een 'doctor ecclesiae' mogen noemen.

W.G. de Vries

N.a.v.: C. Trimp, *Bevindingen, verzamelde opstellen*, Uitg. Van Wijnen, Franeker, Prijs f 29,50.

Het verenigende Europa

Bij tijd en wijle (het boek leest niet echt als een roman) wandel ik door *Nederlandse levensstijl en taal in het verenigende Europa* van oud-GPV-politicus dr. A.J. Verbrugh (Barneveld; uitg. De Vuurbaak, 1991. Publicatie nr. 66 v.d. Groen van Prinstereerstichting). Verbrugh voert een krachtig pleidooi om bij voortgaande Europese integratie maatregelen te treffen die de Nederlandse identiteit beschermen en de mogelijkheid bieden die identiteit verder te ontwikkelen.

Hij doet ook een poging de Nederlandse identiteit te omschrijven. Een hele toer! Verbrugh ziet de Nederlandse levensstijl het duidelijkst afgetekend in de tachtigjarige opstand tegen de Habsburgs-Spaanse koningen in de 16e en 17e eeuw. Het nationale profiel werd toen sterk gekleurd door het calvinistisch volksdeel (75). Sindsdien is dat geleidelijk verbleekt onder invloed van de verwereldlijking. Een doorgaand kenmerk is de verdraagzaamheid. Hoe ziet Verbrughs profiel van de Nederlandse levensstijl eruit? Hij geeft vier bouwstenen (blz. 96v.):

- In de Nederlandse levensstijl zijn vandaag nog veel positieve elementen aanwezig, die een calvinistische component in de Nederlandse levensstijl vormen, en die in de levensstijl van veel andere landen niet of slechts in mindere mate voorkomen.
- Deze component is in Nederland historisch verankerd. Dat wil zeggen dat in de huidige Nederlandse samenleving nog een aantal uiterlijke vormen uit het verleden zijn voortgeplant, die ook vandaag een steun zijn voor een bijbelse christelijke component.
- In de Nederlandse levensstijl is vandaag een ruime mate van burgerlijke tolerantie ingebouwd, die ook aan de calvinistische component mogelijkheden tot ontplooiing geeft. In andere landen gaat de burgerlijke tolerantie vaak minder ver.
- Ook deze burgerlijke tolerantie is in Nederland historisch verankerd. Dat wil zeggen dat de Nederlandse traditie teruggaat naar Willem van Oranje, die de vrijheid van de Nederlanden nastreefde met coëxistentie van burgerlijk verdraagzame calvinisten, burgerlijk verdraagzame rooms-katholieken, erasmianen en pragmatici. De relatieve verdraagzaamheid die in het verleden werd toegepast, is (indien vergeleken met die in andere landen in dezelfde tijd) een steun voor de verdraagzaamheid in het heden.

Wai is typisch Nederlands? Vaak is daar vergelijkenderwijs het meest over te zeggen. Vraag het aan inwijkelingen, of aan gemengd-gehuwden of aan verontnederlandste emigranten die op familiebezoek komen. Of informeer aan de kusten waar de Nederlanders hun vakanties doorbrengen. Kijk naar Nederlandse bevolkingsgroepen in de multi-nationale samenlevingen van de emigratielanden. Verbrugh mengt zich in een interessante discussie. Hij sluit zich aan bij A. Chorus (*De Nederlander uiterlijk en innerlijk*, Leiden 1964) en E. Zahn (*Regenten, rebellen en reformatoren*, Amsterdam 1989).

Broeder Kerreven

Misschien bleef de flits der herkenning bij Verbrugh even

uit. Soms spiegelen Franse statistieken duidelijker: zij wijzen aan, dat de NL-toerist in Frankrijk verreweg het minst uitgeeft. Jan Brusse kijkt achter de spiegel in zijn rubriek *Qui mal y pense* (*Elsevier*, 28 september jl.). De Fransman begrijpt die 'weergaloze zuinigheid' niet...

omdat die YL-loei ist kennelijk niet arm is. Hij verplaatst zich graag in een glimmende Mercedes, wat hier het statussymbool is van de geslaagde middenstander. Achter die ietlic auto hangt hij een caravan, die hij geheel gevuld heeft met zaken die hij tijdens de vakantie in dit helaas niet altijd even betrouwbare Frankrijk nodig heeft. Hij is weken bezig geweest met het aanleggen van een voorraad die moet voorkomen dat in Frankrijk iets gekocht moet worden. Het is immers zonde die solide Nederlandse guldens te moeten ruilen tegen die rommelige frankjes. Bovendien zijn in Nederland de aardappelen, de kaas en het bier beter en goedkoper dan in Frankrijk. I...

In Frankrijk blijft men deze invasie van ontelbare NL-caravans met een diepe verwondering gadeslaan. Is er in zo'n klein land wel plaats genoeg om ze weer op te bergen? De kranten deden zelfs wat ongerust: stel dat er in iedere caravan een pistool is verstopt. Dan kunnen deze oprukkende colonnes Frankrijk in enkele uren veroveren. Het was grappig bedoeld, want in werkelijkheid is de NL voorbeeldig discreet. Je ziet hem bijna niet. Hij zit in zijn auto, slaapt in zijn caravan en eet onder een luifel-tje voor zijn caravan. In winkels, noch restaurants of hotels waagt hij zich. Gezien zijn iiiiic overlevingsvoorraad hoeft dat gelukkig niet. Zodat die gladde Fransen hem niet kunnen beduvelen wanneer hij - oh schande - een iuhe tandpasta zou zijn veigeten.

Nu was in Europa reeds bekend dat geen volk de gave bezit zijn vakantieportemonnee zo principieel dicht te houden als de Nederlander. Daarom heten we in Italië de *Niente Lire*, en daarom noemen ze ons sinds dit jaar in Frankrijk *Monsieur Caravan*. De totaal autarkische toerist. Waarom doet dat rijke Holland zo enellerig over de grens? Waarom trekt dit volk, dat dikwijls de wereld politiek de les wil lezen, zich terug in een aanhangwagentje wanneer liet zich in de buitewereld begeeft?

Monsieur Caravan wil wel met vakantie, maar hij wantrouwt de buitenlander uit liet diepst van zijn hart. Die praat anders, doet anders, eet anders, reageert nooit gewoon. Om tegen al die niet-Nederlandse rariteiten beschermd te zijn, zou hij het liefst op reis gaan zonder zijn veilige huis te verlaten. Daarom trekt hij het Hollandse huisje achter zich aan. Aangezien er ook niets hoven de Hollandse pot gaat, zijn de caravans volgestouwd met betrouwbare spijzen, zodat je niet de kans loopt je honger met lopende camemberts, glibberige slakken of onwelriekende knoflookworsten te moeten stillen.

Tegen de achtergrond van bovengenoemde discussie over de Nederlandse levensstijl een vraagje: is *monsieur Caravan* de nakomeling van de pragmatische koopman uit de 17e eeuw, of ligt er een gereformeerd kerkboek tussen de blikken bruine bonen? En de volgende: is hij een gekerstende koopmanszoon, respectievelijk een verwereldlijkte calvinist? Er is wel een gereformeerde Toer- en Caravanclub... *Les frères Caravan*. Honi soit qui mal y pense (wie er slecht van denkt, moet zich schamen).

Wijshheid

Zen VPRO-programma waarin protest wordt aangetekend tegen vrije abortus? Dat zal een zeldzaamheid zijn... In het programma Zomergasten werd op verzoek van Jac-

queline de Gier, bekend publiciste, een stukje uit de film *Silent ScREAM* (Schreeuw zonder geluid) getoond. In deze film wordt via echoscopie zichtbaar gemaakt hoe een ongeboren kind van ongeveer 11 weken een abortus provocatus ondergaat. Het was één van de films die bepalende invloed op mevrouw De Gier hebben gehad.

'In liet filmpje zag ik hoe het leven streed, duidelijk niet dood wilde. Leven wil leven. Als je dat in zo'n vroeg stadium kunt waarnemen, kun je daar niet zomaar overheen stappen. Ik begreep hierdoor dat je nooit vóór abortus provocatus kunt zijn.'

Soms wordt de schreeuw gehoord. Mevrouw De Gier kreeg het woord in het novembernummer van het orgaan van de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind. *Laat leven* (20e jg., nr. 89), in een interview door Marieke van den Berg. Ze heeft veel reacties gekregen op het programma:

'Aan de ene kant wordt er gezegd dat mensen, die een abortus hebben gedaan, gewaarschuwd hadden mocht worden dat er zo'n filmpje getoond zou worden. Het weegt emotioneel dui wel zwaar. Er wordt erkend dat mensen er mee in het reine moeten komen. Bepaalde groeperingen wilden zelfs dat de VPRO openlijk zijn excuus aan zou bieden omdat ze had toegestaan dat ik dat filmpje liet zien. Aan de andere kant wordt abortus voorgesteld als iets dat heel normaal is. Met de abortuspil, een medisch perfect snufje, wordt abortus gereduceerd tot het nemen van een aspirine. (...) Het wordt zoiets pervers, alsof het gaat om iets dat je verkeerd gegeten hebt en waar je een pil tegen inneemt! Er zit een tegenstrijdigheid in heel die discussie en daarbij komt dat het juist meer bespreekbaar is. Je kunt er niet op een normaal intelligent niveau over debatteren. (...) Daar help je niemand mee. Want of je wilt of juist, er is toch een schuldgevoel aan verbonden. Dat heeft volgens mij te maken met het feit dat wij op andere momenten het menselijk leven wel willen beschermen. Kijk maar naar de wet. Als je iemand op straat aanrijdt, wordt je voor de rechter gedaagd. Als je dronken achter het stuur zit, bega je een misdaad omdat je iemand dood zou kunnen rijden. Ik begrijp juist waarom liet leven, voordat het op twee benen staat, ineens geen waarde zou hebben.'

'Ik vraag me af wat dat is: heeft dit met recht te maken of met onverantwoordelijk juist jezelf omspringen? Het maakt je ook afhankelijk van alle gedachten die vroeg of laat toch door je hoofd zullen spoken. Al blijf je nog zo lang beweren dat liet geen mensenrechten heeft, dat het een of andere rare granaal is, het heeft duidelijk invloed op je psyche, op je wezen. Je komt door abortus in een nieuwe psychische afhankelijkheid. Dat is bepaald geen "bijzonder recht" dat de vrouw heeft. Je gaat er als vrouw alleen maar op achteruit. Yee, ik vind abortus hoe dan ook een tegenpool van geëmancipeerd zijn.'

En dat is haar punt: wat heeft abortus met emancipatie te maken? Maar het is toch een uitvloeisel van de keuzevrijheid van de vrouw?

'Je kunt je ook afvragen, wanneer die keuze optreedt. Bij het voorkomen van de zwangerschap die je niet wilt, of daarna. De "baas in eigen buik"-slogan vind ik eigenlijk beledigend en sexistisch. Die gaat er van uit dat vrouwen pas na beginnen te denken als het leven er al is, alsof ze daarvoor niet kunnen redeneren of zich alleen door hun lustgevoelens laten leiden. (...) Ik begin het verdacht te vinden als mensen "plotseling" iets is overkomen en daarna ineens de enorme beslissing tot abortus moeten nemen omdat de carrière in gevaar komt. Of er wordt

gezegd: het kind is ongewenst, daarom zal liet een rottoekomst krijgen. Om eerst op dat laatste in te gaan, vraag ik me af wie dat voor het kind bepaalt, diegene die liet kind wil of het kind zelf? (...) Maar "baas in eigen buik" betekent op de eerste plaats "baas in eigen hoofd". Er zijn natuurlijk heel problematische gevallen te bedenken. Maar mij gaat het op de eerste plaats om de "gelegenheids"-abortussen. Als je in Afrika ziet hoe vrouwen voor hun kinderen zwoegen en kilometers lopen om bijvoorbeeld drinkwater voor hen te halen, als je de immense problemen ziet, situaties waarin men niet ondanks alles toch doet weten te gaan, dan is het spreken in het Westen over de ongelukkige toekomst van het kind of over de carrière die in liet geding komt, irritant.'

De vraag of een foetus menselijk leven is, is onbespreekbaar geworden. Er rust een taboe op. Toch heeft iedereen zijn antwoord.

'Ik vraag juist af wat voor ideeën kinderen later zullen hebben die nu al op school opgevoed worden met de gedachte dat liet leven met een eenvoudige pil is te beëindigen. Er is geen enkele maatschappij in deze wereld die doden van menselijk leven voorstaat. Er zijn groepen die liet doen, maar die hebben altijd als verpakte reden dat zij liet hebben gedaan om anderen te redden. Er is nooit een erediens geweest om die mensen te gedenken die vermoord hebben. En aangezien het menselijk leven ergens moet beginnen, denk ik toch dat liet begint bij het embryo. Anderzijds wordt liet gissen. Zoiets als Thomas van Aquino deed. Hij besloot dat de ziel voor jongens er vanaf de 40ste dag van de zwangerschap was en van de meisjes vanaf de 80ste dag. Dat kwam natuurlijk voort uit de gedachte dat jongens meer waard zijn dan meisjes. Daar lachen we nu om, maar we doen precies hetzelfde, want wie besluit nu wat het is! Ik denk dat zodra het er is, het er gewoon is.'

Opvallend is haar analyse:

De volgende stap kan dan zijn dat het meerel zo gemakkelijk wordt te besluiten, er wordt gezegd, om juist van een bepaalde leeftijd een spuitje te geven. Ik denk dat als er geen overkoepelende wijsheid meer bestaat over wat het menselijk leven wel of niet waard is, je kunt dan zeggen: het komt mij niet uit. Vroeger waren er nog wijzen, filosofen, die overal hoven stonden. Wij hebben dat niet meer, er zijn geen mensen meer die die rol vervullen. Dus stelt ieder zijn eigen pakketje samen van wat hij of zij persoonlijk vindt zonder een fundering. En wordt het willekeurig.'

Houdt de wijsheid zich stil? Het is haar aard niet: je hoort haar roepen boven het rumoer van straten en pleinen. De vraag is meer: mag ze haar woord doen? Dat is een angstige vraag. Want hoever zijn we als de wijsheid moet zeggen: 'Omdat ze de kennis hebben gehaat, de vrede des HEREN niet hebben verkozen, mijn raad niet hebben gewild, al mijn vermaningen hebben versmaad, zullen zij eten van de vrucht van hun wandel en verzadigd worden van hun raadslagen'? Zie Spreuken 1 : 20-33. Bv'n krijgt ze een beetje volume in de zendtijd van de VPRO, en verhaasten zich te laten weten dat ze haar haten. Je schrikt natuurlijk wel, als je gewend bent dat het geluid van de wijsheid heel zacht staat. Vrouwe Wijsheid – de stille in het omroepland.

R. ter Beek